

VILNIAUS UNIVERSITETAS
A. J. GREIMO CENTRO STUDIJS / 8

SEMIOTIKA

Trys semiotikos

Baltos lankos
2012

Redakcinė kolegija: Arūnas Sverdiolas, Gintautė Žemaitytė, Saulius Žukas
Šį numerį sudarė Kęstutis Nastopka

Žurnalo sudarymą parėmė Lietuvos mokslo taryba
Žurnalo leidimą remia Vilniaus universiteto Filologijos fakultetas

Išversta ir parengta spaudai Lietuvos mokslo tarybos lėšomis
pagal Nacionalinės lituanistikos plėtros 2009–2015 m.
programą, sutarties nr. LIT-6-17.

Tekstai:

© Thomas F. Broden

© Silvi Salupere

© Kęstutis Nastopka

© Dalia Kaladinskienė, vertimas į lietuvių kalbą, 2012

Turiny s

Kęstutis Nastopka	PRATARMĖ	5
Thomas F. Broden	ALGIRDO JULIAUS GREIMO BIOGRAFIJOS KONTŪRAI	9
Silvi Salupere	SEMIOTIKA KAIP MOKSLAS	36
Thomas F. Broden	GREIMO IR PEIRCE'Ų SEMIOTIKOS	55

pratar m ė

Algirdo Juliaus Greimo semiotinių studijų ir tyrimų centras 1994 m. prad ėjo leisti mokslinių studijų seriją „Semiotika“. Pirmajame s ėsiuvinyje buvo išspausdintas pranc ūz ū semiotik ės Heidi Toelle tyrimas „Apie neapibr ėztum ė“ – Barbey d’Aurevilly novel ės „Gra ūiausia Don Źuano meil ė“ analiz ė. Semiotikos studentams ir ūiandien tai teb ėra parankin ė metodologin ė knyga. I ū ėjo septyni „Semiotikos“ s ėsiuviniai, skirti arba atskir ū k ūrini ū (Prospero M ėrim ėe „Lokys“, Vai ūzganto „D ėd ės ir d ėdien ės“), arba vieno poeto (Oskaro Mila ūiaus) tekst ū analizei. ūioje serijoje išspausdintas ir Greimo „Baim ės ie ūkojimas“ – lietuvi ū liaudies pasak ū apie bebaim ė heroj ū semiotin ė analiz ė drauge su pagrindiniais analizuot ū pasak ū variantais. Vienas s ėsiuvinis buvo skirtas interdisciplininio seminaro ir jo pagrindu surengtos mokslin ės konferencijos „ūiuolaikinio socialinio diskurso analiz ė“ prane ūimams. Tik ėtasi, „kad ūis interdisciplininio pob ūd ūio studij ū leidinys, sujung ės skirting ū specialybi ū, įvairi ū auk ūt ūj ū mokykl ū d ėstytojus, doktorantus ir studentus, sulauks savojo t ėsinio“.

Deja, 1999 m. d ėl įvairi ū prie ūas ūi ū serijos leidimas nutr ūko. Semiotiniai tyrimai ir toliau rasdavo vietas „Balt ū lank ū“ ūurnale, tiesa, derindamiesi prie įvairesnio skaitytoj ū rato.

Sumanym ė atgaivinti „Semiotik ė“ paskatino ūiometin ė akademin ė „Balt ū lank ū“ savait ė. Platesnius semiotikos akira ūius atv ėr ė m ūs ū sve ūiai Purdue universiteto (JAV) profesorius Thomas F. Brodenas ir Tartu universiteto Semiotikos departamento d ėstytoja Silvi Salupere. Atnaujintos „Semiotikos“ s ėsiuvinyje spausdinami j ū prane ūim ū pagrindu parengti straipsniai.

Semiotikos kelias į Lietuv ė prasid ėjo septintajame pra ėjusio am ūiaus de ūimtmetyje nuo Tartu (Kiaeriku) vasaros mokykl ū. Pirmuosius

semiotiko žingsnius čia žengė Tomas Venclova, netrukus tapęs semiotinių idėjų skleidėju Lietuvoje. Tartu semiotikos įkūrėjo Jurijaus Lotmano pėdomis sekė ir kiti semiotika besidomintys lietuvių literatūrologai. Po Greimo viešnagių Lietuvoje 1971 ir 1979 metais sustiprėjo Paryžiaus semiotikos mokyklos trauka. Susirašinėdami su Greimu ir studijuodami jo siunčiamus semiotinius tekstus, lietuvių semiotikai tapo jo mokiniais. Nepriklausomoje Lietuvoje Greimo iniciatyva užsimezgė tiesioginiai ryšiai su prancūzų semiotikais. Ne veltui 1992 m. Vilniaus universitete įkurtas semiotinių studijų ir tyrimų centras buvo pavadintas Algirdo Juliaus Greimo vardu.

Būdamas Tartu–Paryžiaus tarpukelėje, Greimo centras atlieka ir metodologinio tarpininko funkciją. Lietuvių semiotikai tebėra uolūs Jurijaus Lotmano ir jo mokinių darbų skaitytojai. Jie remiasi tartiečių nuostatomis savo tyrinėjimuose, dalyvauja Tartu ir Talino universitetuose rengiamose semiotikų konferencijose. Vilniaus universiteto semiotikos magistrantams skaitomas lotmaniškos pakraipos Kultūros semiotikos kursas.

Glausta amerikinės Charleso Sanderso Peirce'o semiotikos apžvalga pateikta VU Komunikacijos fakulteto docento Algirdo Budrevičiaus knygelėje „Semiotikos įvadas“ (1998). Bet apie amerikinės semiotikos santykį su Greimo semiotika, kuri priskiriama „literatūrinei kryptčiai“, čia beveik nekalbama.

Šiame „Semiotikos“ sąsiuvinyje – pirmąsyk Lietuvoje – mezgasi šių trijų semiotikos mokyklų dialogas.

Thomo F. Brodeno moksliniai interesai formavosi Greimo Paryžiaus seminario, kurį jis lankė 1981–1982 m., aplinkoje. Mokslininkas ir šiandien lieka ištikimas pagrindiniams metodologiniams Greimo mokyklos principams. Bet dėstydamas JAV universitete jis puikiai išmano ir amerikietiškąją semiotiką, tai, kas sieja šiuos du semiotikos žemynus ir kas skiria.

Spausdinamas Brodeno straipsnis „Algirdo Juliaus Greimo biografijos kontūrai“ yra jo rašomos Greimo intelektualinės biografijos skyrius. Tai bus pirmoji studija apie Greimą anglų kalba ir, ko gero,

apskritai pirmoji mokslinė Greimo biografija. Nors šiame skyriuje apsiribojama Greimo gyvenimu iki emigracijos, biografas bando apčiuopti sąsajas tarp Greimo asmenybę formavusių metų ir vėlesnio įsipareigojimo siekiant ambicingų mokslinio reikšmės aprašymo tikslų. Daroma išvada, kad rezistencinė Greimo kova Lietuvoje buvo „puikus pasiruošimas akademinėms kovoms Lotynų kvartale, Prancūzijoje ir visame pasaulyje“.

Paryžiaus semiotikos santykis su amerikine semiotika dažnai suvokiamas kaip metodologinis ginčas, kuriame savo principus daugiausia dėsto greimininkai, o pirsininkai lingvistinę semiotikos problematiką tiesiog ignoruoja. Atsakomojo amerikiečių atgarsio stoką pripažįsta ir Brodenas. Bet paryžiečių nuostata jam atrodo gerokai sudėtingesnė. Pradinis skepticizmas „anapus balos“ kuriamos semiotikos atžvilgiu aiškinamas būgštavimu, kad filosofiniai Peirce'o išvedžiojimai nesugriautų viena kitą apibrėžiančių sąvokų sistemos. Stiprėjantis Greimo pasekėjų domėjimasis amerikine semiotika siejamas su poslinkiais, praplėtusiais Paryžiaus „standartinės semiotikos“ rėmus. Peirce'o plėtotą juslinio suvokimo teoriją paskatino prisiminti fenomenologinis greimininkų posūkis, dinaminę Peirce'o semiozės sampratą suaktualino dėmesys sakymui ir kultūrinėms praktikoms, o pirsiška betarpiško ir dinaminio objekto skirtis pravertė besiformuojančiai objekto semiotikai.

Brodenas pažymi, kad Greimo semiotika anaip tol nesiriboja lingvocentristine problematika, kaip teigia daugelis pirsininkų. Greimas nuo pat pradžių suvokė semiotiką kaip apimančią ne vien žodinę raišką ir, be kalbininkų, įtraukė į savo tyrimų grupę įvairių sričių specialistų, kurie padėjo tobulinti semiotinės analizės įrankius. Pastaruoju metu itin platus pripažinimo susilaukė vizualinės semiotikos ir sociosemiotikos tyrinėjimai.

Aktualus Brodeno teiginys, kad Peirce'o semiotika yra ne tik abstraktus teorinis statinys, bet ir veiksmingas analizės instrumentas. Kaip pavyzdys pateikiamas Peirce'o „dinaminės interpretantės“ taikymas Antonino Artaud Žiaurumo teatrui.

Silvi Salupere, padējusi Jurijui Lotmanui parengti spaudai paskutinišias jo knygas „Kultūra ir sprogimas“ ir „Nenuspējami kultūros mehānizmai“, atstovauja Tartu semiotikai. Remdamasi šios mokyklos patirtimi, ji kelia bendresnius semiotikos mokslinio statuso, taip pat europinēs ir ameriknēs semiotikos sāveikos klausimus. Peirce'ā, kaip ir jo pasekējai, Salupere priskiria holistinei tradicijai, irēminanēiai „žmogiškojo žinojimo visumā“. Europinē semiotika jai tarsi atrodo „atomistinē“. Su tuo turbūt nesutiktų Brodenas, pabrēžiantis Greimo semiotinių užmojų universalumā. Pasak Salupere's, semiotika, gebēdama isiveržti į beveik visas žinojimo sritis, pretenduoja į visuotinumā. Todēl „gryniesiems“ mokslininkams ji atrodo pavojinga, bet drauge, kaip bet koks pavojingas dalykas, kelia susidomējimā.

Kaip gyvybingos tyrinējimo programos kūrējā greta Peirce'o ir Saussure'o straipsnio autorē pristato Jurijū Lotmanā. Su Tartu semiotine mokykla ji taip pat sieja šiuolaikinēs biosemiotikos pirm-takā Jakobā von Uexkūlį. Tokiu būdu Tartu semiotika pasirodo kaip dviejų tradicijų – sosiūrinēs (Lotmano kultūros semiotika) ir pirsinēs (Thomo Sebeoko zoosemiotika ir Kalevo Kulli'o biosemiotika) – sankryža. Svarstymus apie semiotikos vietā mokslų klasifikacijoje, grindžiamus įvairiais autoritetais, Salupere baigia optimistine išvada: „Pati semiotika, atrodo, nelabai jaudinasi dėl savo „moksliškumo“. Ji tiesiog yra.“

Kęstutis Nastopka

ALGIRDO JULIAUS GREIMO BIOGRAFIJOS KONTŪRAI

THOMAS F. BRODEN

Algirdas Julius Greimas priklausė tai lietuvių kartai, kuri Amerikoje vadinama Didžiąja karta¹ – Antrasis pasaulinis karas pareikalavo iš šios kartos vyrų ir moterų ypatingo ryžto. Lietuva tuo metu išgyveno itin sudėtingą laikotarpį. Kartu su Latvija, Estija, Ukraina, Baltarusija, Lenkijos dalimis ir rytine Rusija ji pateko į kruvinąjį Rytų Europos ruožą² ir patyrė masinį Hitlerio ir Stalino vykdomą terorą.³ JAV Didžioji karta buvo paženklinta Didžiosios depresijos sunkumų, o socialinis įvykis, turbūt labiausiai paveikęs lietuvius, buvo Vasario 16-osios aktas. Greimas ir jo amžininkai įkūnija pirmąją nuo pat viduramžių nepriklausomos Lietuvos kartą, o kartu ir – paskutiniąją, nes nepriklausomybę Lietuva atgaus tik XX a. pabaigoje.

Savo amžininkams lietuviams Greimas buvo tarptautinį atgarsį pelnęs mokslininkas ir aktyvus viešojo Lietuvos gyvenimo dalyvis. Pripažintas jo mokslinių tyrimų indėlis į prancūzų kalbotyrą ir prestižinė padėtis Paryžiaus akademiniuose sluoksniuose rodė jį neabejotinai priklausius savo šalies intelektualiniam elitui.

¹ Tom Brokaw, *The Greatest Generation*, New York: Random House, 1998.

² Timothy Snyderis praminė šiuos kraštus „kruvinais“ (angl. *bloodlands*).

³ Timothy Snyder, *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*, New York: Basic, 2010.

Tyrinėdamas semantinius ir semiotinius reikšmės pamatus, jis parašė dvylika monografijų, kurios buvo išverstos į daugybę kalbų. Pirmoji Greimo knyga „Struktūrinė semantika“ buvo išversta į italų, vokiečių, ispanų, portugalų, suomių, anglų, japonų, kinų, rusų ir lietuvių kalbas. Dvidešimt metų Greimas dėstė *École des Hautes Études en Sciences Sociales* (Aukštųjų socialinių mokslų studijų mokykla), garsioje ir dinamiškoje aukštojo mokslo institucijoje. Netgi Lietuvos komunistų partijos funkcionieriai tylomis pripažino Greimo mokslinius pasiekimus esant nacionaline vertybe, kurią reikia išsaugoti.⁴

Geriausiai žinomas tiems, kurie kartu su juo dirbo prancūzų semiotikos srityje, Greimas taip pat aktyviai dalyvavo ir Lietuvos viešajame gyvenime. Jis buvo vienas iš antinacinės ir antisovietinės rezistencijos lyderių, nuolat spausdinosi liberalioje emigrantų spaudoje, dalyvavo Santaros-Šviesos veikloje. Greimo plunksnai priklauso ir reikšmingi lietuvių kultūros tyrinėjimai, suvaidinę svarbų vaidmenį atgaivinant šalies kultūrą sovietinio laikotarpio pabaigoje. Būdamas ištikimas Lietuvai, Greimas nepakentė siaurakaktiškumo ir ksenofobijos, jis reikalavo kritinio mąstymo, aukščiausių žmogiškumo kriterijų. Jam mirus, Lietuvos ambasada Prancūzijoje išspausdino viešą pareiškimą, kuriame buvo apgailestaujama netekus žmogaus, „ištikimo savo tėvynės kalbai ir veiklaus jos atgimimo rėmėjo“⁵, o Nepriklausomybę atgavusi Lietuvos Respublika pagerbė Greimo palaikų susigrąžinimą oficialia ceremonija, kurioje pats prezidentas Vytautas Landsbergis sakė kalbą.

Prancūzijoje ir kitose romanų kalbomis kalbančiose šalyse Greimas ir jo mokslinis palikimas ir šiandien gerai žinomi. Tačiau jaunesniosios lietuvių kartos tolsta nuo Greimo darbų ir asmenybės. Vienos Greimo bičiulės liudijimu, „visi mano kartos visuomenininkai pažinojo Greimą asmeniškai ar buvo girdėję apie

⁴ Tomas Venclova, laiškas autoriui 2010 m. rugpjūčio 24.

⁵ *Le Monde*, kovo 5, 1992.

jo darbus. Tačiau mūsų liko nebedaug. Mūsų vaikų ir anūkų karta gali apie tai nieko nebežinoti.“⁶

Šio straipsnio autoriui teko laimė metus dirbti su Greimu jo vadovaujamoje tyrimų grupėje Paryžiuje. Nuo to laiko bendradarbiavimas nebenutrūko. Šis straipsnis yra Greimo biografijos, kuri šiuo metu rašoma, pirmojo skyriaus apmatai. Knygoje siekiama kiek įmanoma autentiškiau perteikti tiek faktus, tiek jų išgyvenimą, *istoriją ir patirtį*. Istorija reikalauja „objektyvaus“ pasakojimo, pagrįsto autoritetingais dokumentais. Patirtis reikalauja „subjektyvaus“ sąlyčio, atrandamo asmeniniuose liudijimuose – interviu, laiškuose ar tiesiogiai bendraujant su amžininkais.

Straipsnyje apžvelgsime Greimo gyvenimą Lietuvoje prieš pasitraukiant į Vakarų per antrąją sovietų okupaciją 1944 m., o taip pat Greimo žingsnius frankofonijos pasaulyje. Straipsnio autorius, dėstantis prancūzų kultūrą viename JAV universitete, norėtų padėkoti lietuvių bendruomenės nariams, kurių tyrinėjimai ir geranoriškas bendradarbiavimas suteikė daug naudingos medžiagos apie „lietuviškąjį Greimą“, reikalingos sumanytam tyrimui⁷. Tikiuosi, kad mano sumanymas pravers kuriant ir perduodant pasakojimą apie šią praėjusio amžiaus reikšmingą figūrą, nes to reikia Greimo tėvynainiams, giminingoms sieloms ir istorinei atminčiai.

⁶ Iš 2011 m. rugsėjo 3 d. Aleksandros Kašubienės elektroninio laiško autoriui.

⁷ Prof. Karolis Rimtautas Kašponis tyrinėjo Greimo vaikystę ir jo tėvus, Leonas Peleckis-Kaktavičius kalbėjosi su Šiauliuose likusiais Greimo bičiuliais, pažinėjusiais Greimą ankstyvaisiais 1940-aisiais metais. Už kitą biografinę ir bibliografinę informaciją, kuria naudojausi šiame straipsnyje, o taip pat už neįkainojamus vertimus, reiškiau ypatingą padėką Vytautui Virkau, Julijai Korostenskajai ir Raimondui Viskantai, o taip pat Astai Balkutei, Irenai Kriaučiūnienei, Aldui Kriaučiūniui, Aleksandrai Kašubai, Kęstučiui Nastopkai, Enatai Skrupskelis, Julijai Šukys, Henrietai Vepštas ir Purdue kolegoms Rebekah Klein-Pejšova, Michaelui G. Smithui ir Whitney Walton.

* * *

Algirdas Julius Greimas gimė 1917 m. kovo 9 dieną. Jis buvo antrasis Juliaus Greimo (1882–1942), mokytojo ir mokyklos inspektoriaus, ir Konstancijos Mickevičiūtės-Greimienės (1886–1956), sekretorės, vaikas. Abu Greimo tėvai buvo etniniai lietuviai, jie kalbėjo lietuviškai.

Algirdas pasaulį išvydo industriniame Rusijos mieste Tuloje, į kurį jo tėvai pabėgo per Pirmąjį pasaulinį karą. Karui pasibaigus, šeima grįžo į ką tik nepriklausomybę paskelbusią Lietuvą ir apsigyveno Aukštaitijos kaime, kur Greimo tėvas mokytojavo iki karo. 1919 m. Greimai persikėlė į netoliese esantį Kupiškio miestelį. Ten jie gyveno aštuonerius metus. Mažajam Greimui tuo metu sukako dešimt metų. Jis visada su malonumu prisimindavo savo vaikystę, praleistą miškingoje Aukštaitijoje, vasaromis dirbtus ūkio darbus: „Kupiškis man daug reiškia, mielas senas Prieteliau. Tai mano graži vaikystė, tai mano vienintelis kontaktas su liaudimi, mūsų kaimu – iš to ir mano meilė folklorui.“⁸

Algirdas jautė ypatingą artumą savo tėvui. Jis buvo dėkingas jam už suteiktas galimybes ir norėjo sekti tėvo pėdomis. Vėliau jaunasis Greimas atsimindavo: „Mano tėvas mokė tylą. Mes vaikščiodavome miške, tik mudu du. Tai buvo didžioji pamoka: du žmonės kartu eina tylėdami.“⁹ Šeimos nariai atsimena, kad jaunystėje Algirdas savo išvaizda buvo panašus į tėvą ir nešiojo tokius pat ūsus.¹⁰

1927 m. Julius buvo perkeltas į Šiaulius, industrinį centrą ir ketvirtąjį pagal dydį Lietuvos didmiestį. Po ketverių metų šeima persikėlė į Marijampolę, gimtąjį Juliaus kraštą. Persikraustymas

⁸ Iš Greimo laiško Kupiškio pradinės mokyklos bendraklasiui Povilui Zilonui, 1971 m. Cit. in: Karolis Rimtautas Kašponis, *Algirdo Juliaus Greimo vaikystė*, 2010.

⁹ Iš Greimo radijo interviu su Francesca Pilot „Prancūzijos kultūros“ laidoje 1989 m. vasario 14.

¹⁰ Irena Oškinaitė-Būtėnienė, „Dialogo monologai. Iš A. J. Greimo laiškų 1958–1992 m.“, *Kultūros barai*, 1993, Nr. 4, p. 59.

leido Algirdui gauti vidurinę išsilavinimą vienoje iš geriausių šalies mokyklų – Rygiškių Jono vokiško stiliaus gimnazijoje, kuri išugdė ne vieną Lietuvos atgimimo lyderį, tarp kurių buvo Jonas Basanavičius, Kazys Girnius, Vincas Kudirka, Jonas Jablonskis. Čia Greimas susipažino su Aleksiu Churginu, su kuriuo visą gyvenimą sies draugystė. Pasak Greimo, daugelis intelektualinių atradimų buvo padaryta jo su bendraklasiais įsteigtoje savišviotos grupelėje. Atsakingas už supažindinimą su vokiečių kultūra, Greimas parinkdavo ištraukas iš Friedricho Nietzsche's ir Arthuro Schopenhauerio veikalų. Vėliau „Intelektualinės autobiografijos bandyme“ jis rašė: „Atgal žvilgtterėjus atrodo, kad buvau normalus savo kartos, jau tik lietuviškai besimokančios, jaunuolis-gimnazistas: kaip ir visi, norėjau nuversti Smetoną ir išvaduoti Vilnių, svajojau ir ieškojau „meilės, kurios nėra“.¹¹

Greimas įstojo į skautus ir tapo grupės lyderiu. Jis norėjo dirbti su cukraus fabriko darbininkų vaikais ir amatų mokyklos studentais. Greimas susidraugavo su Vytautu Kašuba, kuris priklausė tai pačiai skilčiai, o vėliau tapo visame pasaulyje žinomu skulptoriumi. Vytautas prisimindavo Algirdą kaip „diktatoriškos drausmės lyderį“. Greimas sutiko su šiuo apibūdinimu prisimindamas, jog tuo metu buvo „fašistuojantis, su šiokiom tokiom „socialistinėm tendencijom“¹².

4 dešimtmetyje kraštutinės kairės ir dešinės judėjimai Europoje reikalavo radikalių socialinių reformų, kraštutinumai tuo metu įgydavo neįtikėčiausius pavidalus¹³. Greimas vėliau prisiminė sociopolitinę atmosferą, tvyrojusią jo aplinkoje:

¹¹ Algirdas Julius Greimas, „Intelektualinės autobiografijos bandymas“, in: Idem, *Iš arti ir iš toli. Literatūra, kultūra, grožis*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 19.

¹² 1989 m. spalio 25 d. Aleksandros Kašubienės laiškas Greimui ir 1989 m. lapkričio 5 d. Greimo laiškas Kašubienei, in: *Algirdo Juliaus Greimo ir Aleksandros Kašubienės laišakai 1988–1992*, Vilnius: Baltos lankos, 2008.

¹³ Kai kurie žymūs aktyvistai kartais staiga pereidavo iš vieno kraštutinumo į kitą, aplenkdami vidurį, toks, pvz., buvo Jacques'as Doriot Prancūzijoje.

Šiandien net neįmanoma suprasti tą pakvaitimą, tą blūdą, kuris trečiojoje XX a. dekadėje buvo apėmęs visos Europos jaunimą, tą „akcijos velnią“, kuris jį buvo apsėdęs: veikti, būtinai veikti, ką nors daryti, laužti bet kokia kaina... Jaunikaitis tapdavo fašistu ar komunistu vien tik aplinkos ar aplinkybių dėka.¹⁴

1934 m. rudenį Algirdas įstojo į teisę Vytauto Didžiojo universitete Kaune, Lietuvos tarpukario sostinėje. Greimas vaizduoja Kauną kaip kosmopolitinį miestą, kuriame jis pirmąsyk tapo didelės ir truputį snobiškos minios dalimi. Kaune jaunasis studentas susipažino su žmonėmis, grįžusiais iš studijų įvairiose pasaulio sostinėse. Greimui dėstė tokie žymūs mokslininkai kaip tuometinis universiteto rektorius Mykolas Römeris, Lietuvos konstitucinės teisės kūrėjas Vladas Jurgutis, buvęs Lietuvos banko pirmininkas ir Užsienio reikalų ministras, iškilus filosofas Vosylius Sezemanas.¹⁵ Vis dėlto didžiausią įspūdį Greimui paliko Levas Karsavinas, religijos filosofijos istorikas. Karsavino paskaitos apie viduramžių krikščioniškąją filosofiją įdiegė Greimui neblėstančią meilę viduramžiams, o taip pat įsirėžė atmintin kaip puikios lietuvių kalbos pavyzdys: „Jo lietuvių kalba buvo puiki: jį klausydamas supratau, kad lietuvių kalba gali būti drauge aiški ir rafinuota, „kultūringa.“¹⁶ Karsavinas ir kiti paminėtieji studijavo Sankt Peterburge, Vokietijoje, Prancūzijoje, jie buvo išugdyti slavų intelektualinės tradicijos.

Tačiau studentiškas Algirdo gyvenimas, be abejo, neapsiribojo paskaitomis. Jis prisimena, kaip per naktis su bičiuliais gerdavo alų ir deklamuodavo poeziją. Po to pagiringi rytai būdavo pašvęsti Levo Trockio, Oswaldo Spenglerio, Johano Huizingos skaitymui. Beje, būtent Huizinga suformavo pirmąją Greimo istorijos sampratą. Greimas įstojo į *Neolitanus*, studentų organizaciją, kurios

¹⁴ Greimas, „Intelektualinės autobiografijos bandymas“, p. 23.

¹⁵ Karolis Rimtautas Kašponis, *Algirdas Julius Greimas ir jo semiotika*. Kaunas: Naujasis lankas, 2009, p. 6.

¹⁶ Ten pat, p. 21.

tikslas buvo saugoti ir ginti Lietuvos nepriklausomybę. Šis ir panašūs studentų judėjimai išugdė jauni Lietuvos valstybei ne vieną intelektualinio, ekonominio ir politinio gyvenimo lyderį.

Deja, baigti teisės studijų Greimui nebuvo lemta. Aukštojo mokslo diplomą jis gavo Prancūzijoje, kuri išugdė jį Prancūzijos piliečiu ir paskatino kopti mokslinės karjeros laiptais. Nors ir sakydamas, kad domėjosi „viskuo, išskyrus teisę“¹⁷, Greimas teigia, kad jo gyvenimo posūkį vis dėlto nulėmė pasaulinė geopolitika: „Už tai, kad vėliau tapau prancūzu, reikia padėkoti ponui Hitleriui. Tai Hitleris nusprendė šantažuoti Lietuvą, atsisakyti jos eksporto. Taigi teko pertvarkyti Lietuvos ekonomiką bei visą politiką ir atsigręžti į Prancūziją. <...> Vyriausybė nusprendė kurti prancūziškus licėjus. Bet stigo prancūzų kalbos mokytojų. Pasiuntė į Prancūziją tris šimtus stipendiatų, kad jie išmoktų prancūziškai ir taptų prancūzų kalbos mokytojais. Studijavau teisę. Pasakiau sau: kodėl gi nenuvažiauvus į Prancūziją?“¹⁸

Greimas buvo pasiūstas mokytis į Grenoblio universitetą Alpe, kur tapo *Collège des humanités* studentu. Jam dėstė Antoninas Duraffouras, žymus romanų dialektologijos specialistas, studijas baigęs Leipzige, intelektualinėje istorinės kalbotyros sostinėje. Greimas pabrėžia, kad būtent šis „puikus mokytojas“ jį išmokė griežtų lingvistinės analizės metodų ir įskiepijo pagarbą tekstui.¹⁹ Duraffouras įspėdavo savo studentus nesizavėti naujove – „struktūriniu kalbotyra“, praktikuojama Prahos fonologo Nikolajaus Trubeckojaus, kurį orusis eruditas Duraffouras per savo paskaitas vadino „šikniumi“.²⁰

¹⁷ Algirdas Julius Greimas, „Karsavino aktualumas“, *Baltos lankos*, 1991, Nr. 1, p. 40.

¹⁸ Algirdas Julius Greimas, „Prancūzijoje išsikerojo 'berekšmiškumas'“, *Baltos lankos*, 2012, Nr. 35, p. 185–186.

¹⁹ Greimas, „Intelektualinės autobiografijos bandymas“, p. 22.

²⁰ Algirdas Julien Greimas, „Entretien“, in: *Combats pour la linguistique, de Martinet à Kristeva*, Lyon: École Normale Supérieur éditions, 2006, p. 122.

Grenoblyje Greimas palaikė ryšius su bičiuliu Aleksiu Churginu, taip pat universiteto pirmakursiu. Draugystė užsimezgė ir su kiek vyresniu Jonu Kossu-Aleksandravičiumi, su kuriuo drauge nuomavo kambarį. Vėliau Jonas Kossu (Jonas Aistis) išgarsės kaip poetas. Nors ir nelengvai, Greimas pamažu prisitaikė prie naujos aplinkos. Jis prisimena: „Pirmaisiais metais keiksnočiau Prancūziją, man atrodė, kad čia visiška sumaištis: įsivaizduojate, 1936 metai, liaudies frontas. Niekas deramai nefunkcionavo, o mes vis dėlto buvome įpratę prie šokios tokios tvarkos. Antraisiais metais aš įsimylėjau Prancūziją.“²¹ Pakitus kultūriniam kontekstui, o taip pat Ispanijos pilietinio karo paveiktas Greimas ėmė save laikyti „anarchistu-sindikalistu“²².

Greimas išlaikė egzaminus ir gavo psichologijos, fonetikos, prancūzų filologijos ir prancūzų medievistikos studijų sertifikatus. 1939 m. birželį jam buvo suteiktas literatūros licenciatų laipsnis. Vadovaujamas Duraffouro Greimas ketino rašyti disertaciją iš istorinės kalbotyros. Numatyta tema buvo Gresivodano slėnio, esančio netoli Grenoblio, vietovardžiai. Greimas norėjo tyrinėti, kaip juos paveikė vėliau atsikėlę gyventojai, pradedant prieš keltus gyvenusiomis gentimis ir keltais, baigiant germanų gentimis ir romanais. Gresivodano vietovardžiai turbūt vis dar laukia, kad juos kas nors ištyrinėtų, nes politiniai įvykiai Europoje pakreipė Greimo akademinę karjerą kita kryptimi.

1939 m. rugsėjį Vokietija įsiveržė į Lenkiją. Greimas prisimena: „Įžengė rusai, nors šalis liko tariamai nepriklausoma.“²³ Greimas buvo paimtas į Lietuvos kariuomenę ir atliko karinę prievolę Kaucho karo mokykloje. Taigi 1939 rudenį jis paskaitose nepasirodė... Jo kuopos bičiulis vėliau apibūdino Greimą: „įsitikinęs taikos šalininkas, bet ir geras kariūnas“²⁴. 1940 m. Greimas baigė metus

²¹ Greimas, „Prancūzijoje išsikerojo 'bereikšmiškumas'“, p. 186.

²² Greimas, „Intelektualinės autobiografijos bandymas“, p. 22.

²³ Greimas, „Prancūzijoje išsikerojo 'bereikšmiškumas'“, *ibid.*

²⁴ Bronius Nainys, „A. A. Algirdas Julius Greimas“, *Pasaulio Lietuvis*, 1992, balandis, p. 36.

su trupučiu trukusius mokymus, bet – veikiausiai dėl politinių priežasčių – karininko laipsnio negavo ir buvo paliktas atsargoje.²⁵

Po vienerių metų sovietai nusimetė ėriuko kailį, liovėsi apsimetinėję, iškėlė naujus reikalavimus ir surengė Baltijos valstybių perėmimą. Greimas prisimena: „Paskui įsiveržė Raudonoji Armija: ultimatas, okupacija. Mus įtraukė į Raudonąją armiją, nė žodžio nemokėjau rusiškai. Išdavė atitinkamą dokumentą: tapau šlovingosios raudonosios darbininkų ir valstiečių armijos atsargos karininku. Taigi mes jau bolševikai.“²⁶

1940 m. spalį Greimas ėmė dėstyti prancūzų ir lietuvių kalbas bei literatūras ir kitus humanitarinius dalykus Šiaulių mokyklose. Nors čia jis praleido daug metų, mieste nebebuvo nei jo draugų, nei šeimos. Jis dėstė amatų mokykloje, o taip pat duodavo papildomas pamokas suaugusiųjų ir mergaičių gimnazijose, kurias 1940 m. rudenį sovietai buvo sujungę.²⁷ Čia Greimas susibičiuliavo su Juliumi Juzeliūnu, vėliau žymiu kompozitoriumi ir vargonininku. Tuo metu Juzeliūnas buvo Greimo mokinys suaugusiųjų vakarinėje mokykloje. Greimo mokinės, tada trylikametės mergaitės, taip prisimena savo mokytoją: „jaunas, labai jaunas, šviesiaplaukis, į viršų lygiai sušukuotais plaukais, mėlynakis, be šypsenos, nepiktas, suspaustom lūpom, galva šiek tiek pakreipta į šoną. Įžengė labai tvirtu žingsniu“.²⁸ Per mokslo metus tarp mokinių ir mokytojo užsimegzdavo „ypatingas psichologinis ryšys“ – tai rodo faktas, kad net ir po šešiasdešimt metų mokiniai mokytoją atsimena su visomis detalėmis. Greimas ypač pabrėždavo literatūros svarbą, o ją jis puikiai išmanė, todėl jo pamokos buvo labai

²⁵ Kašponis, *Algirdas Julius Greimas ir jo semiotika*, p. 7.

²⁶ Greimas, „Prancūzijoje išsikerojo 'bereikšmiškumas'“, *ibid.*

²⁷ Informaciją apie Greimo gyvenimą Šiauliuose galima rasti dviejuose šaltiniuose: Algirdas Julius Greimas, „Tada, kai bauriškas kraujas virto mėlynu“, *Varpai*, 1990, Nr. 4, p. 4–7 ir Leonas Peleckis-Kaktavičius, „Prasmių paieškos“, *Varpai*, 2011, p. 9–21.

²⁸ Šitas ir žemiau einantys apibūdinimai priklauso buvusiai Greimo mokinėi Julijai Bartašiūtei-Adamkevičienei, užrašė Peleckis-Kaktavičius, „Prasmių paieškos“, p. 10–12 ir 13–14.

įdomios. Greimas kalbėjo „labai gražia lietuvių kalba, su lengvu suvalkietišku akcentu“. Mokytojas mokiniams nuolat kartodavo, kad jiems, lietuviams, turi būti itin svarbi jų tautinė tapatybė, ir aiškino, kokia lietuvių kalba yra poetiška. Greimas taip pat supažindino su prancūzų literatūros lobiais ir skatino savo mokinius kada nors pamatyti Paryžių, Europos intelektualinę sostinę. Antraisiais savo mokytojavimo metais Greimas susidraugavo su Aleksandra Fledžinskaite, kuri tuo metu baiginėjo mokyklą. Vėliau ji ištekojo už Greimo draugo Kašubos²⁹, emigravo į JAV ir ten tapo aplinkos architektė. Į gyvenimo pabaigą Greimas atnaujino su Aleksandra ryšius ir su ja susirašinėjo. Artima draugystė jį taip pat siejo su kartu dirbusiu lietuvių kalbos mokytoju Tomu Stoniu, kuris „geresnio pašnekovo už A. J. Greimą daugiau nesutikęs <...> niekada nemeluodavo ir nieko į vatą nevyniodavo“³⁰.

Šiauliuose Greimą, tuo metu dvidešimt trejų metų jaunuolį, prisimena visi, kam yra tekę su juo susidurti.³¹ Mokėdamas prancūzų ir vokiečių kalbas, Greimas įsitraukė į miesto teatro veiklą: jis išvertė pjesę, spektaklyje deklamavo Baudelaire'ą ir konsultuodavo aktorius literatūros klausimais.³² Šiauliuose Greimas taip pat išgyveno savo pirmąją meilę Haniai Lukauskaitei.³³ Hania buvo žinomo teisininko dukra, dešimt metų vyresnė už Greimą. Ji mokėsi Vienoje ir Kaune, ištekėjo, susilaukė dviejų vaikų, išsiškyrė, vėliau dirbo mokykloje ir išleido du poezijos rinkinius.³⁴ Tuo metu Hania buvo neseniai grįžusi į Šiaulius ir vadovavo vietinei bibliotekai. Būdama kairioji aktyvistė, ji kuriam laikui buvo

²⁹ Aleksandra Kašubienė, „Pažintis“, in: *Algirdo Juliaus Greimo ir Aleksandros Kašubienės laišakai 1988–1999*, p. 5.

³⁰ Peleckis-Kaktavičius, „Prasmių paieškos“, p. 17.

³¹ Ten pat, p. 18.

³² Greimas, „Tada, kai bauriškas kraujas virto mėlynu“, p. 5–6.

³³ Ona Lukauskaitė-Poškienė (1906–1983); 1990 m. sausio 4 d. Greimo laiškas Kašubienei, in: *Algirdo Juliaus Greimo ir Aleksandros Kašubienės laišakai 1988–1992*, p. 102.

³⁴ Kaspar Dikšaitis, „Ona Lukauskaitė-Poškienė“, in: In memoriam section, *LSDS Lietuvos Socialdemokratų Sąjunga*, 2004.

užkėtusi Greimą Revoliucinės socialistų partijos ideologija. Tai buvo Aleksandro Kerenskio nesėkmingo iššūkio Lenino bolševikų partijai lietuviška atsaka.³⁵

Nors baigiantis karui Algirdas ir Hania pasuks skirtingais keliais, Greimas visą gyvenimą jaus didžiulę pagarbą šiai moteriai. Ji nenuilstamai dirbo, kad atgaivintų Šiaulių kultūrinį gyvenimą, aktyviai dalyvavo antinacinėje rezistencijoje, ištvėrė dešimties metų tremtį Vorkutos lageryje ir galiausiai tapo viena iš penkių Lietuvos Helsinkio grupės steigėjų. Rašydamas nekrologą, Greimas apibūdino Hanią kaip principingą moterį, „su orumu ir rimtimi pasitraukusią iš gyvenimo“, įkūnijančią „žmogaus taurumo švystelėjimus“ ir nepalaužiamą drąsą: „Ji nežinojo, kas yra baimė“³⁶.

1941 m. kovą Greimas įsiliejo į Lietuvių aktyvistų frontą, anti-sovietinio pasipriešinimo judėjimą.³⁷ Greimas pamena, kaip jam pasakė: „...mes turim čia tokią slaptą aktyvistų organizaciją“, o jis atsakė: „gerai, darykit“.³⁸ Tačiau Šiauliuose Greimo veikla buvo labai ribota dėl ryšių stokos, ji suaktyvėdavo Greimui išvykus į Kauną aplankyti Churgino.

Algirdo tėvai persikėlė į Prienus, kur mokyklos inspektorius Julius buvo išrinktas miesto burmistru. Šias pareigas jis ėjo iki pat ateinant sovietams 1940 metais. 1941 m. birželio 14 d. sovietų valdžia suėmė Julijų ir Konstanciją, atskyrė juos, uždarė gyvulinuose vagonuose ir išvežė į Sibiro lagerius.³⁹ Liepos 14–18 dienomis sovietai ištrėmė 18 500 lietuvių⁴⁰, tremtinių skaičius iš visų Baltijos

³⁵ Greimas, „Intelektualinės autobiografijos bandymas“.

³⁶ Greimas, *Iš arti ir iš toli*, p. 276.

³⁷ Algirdas Julius Greimas, „Apie 1941 metus Lietuvoje“, *Akiračiai*, 1992, Nr. 6, p. 6.

³⁸ „Iš Algirdo J. Greimo atsiminimų apie rezistenciją. Pokalbio su Saulium Žuku 1988 m. fragmentas“, *Kultūros barai*, 1992, Nr. 3, p. 45.

³⁹ Birutė Burauskaitė, *Lietuvos gyventojų genocidas*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, p. 306.

⁴⁰ Arvydas Anušauskas, *Deportations of 14–18 June 1941*, International Commission for the Evaluation of the Crimes of the Nazi and Soviet Occupation Regimes in Lithuania, 2002.

šalių siekė 45 000. Šiauliuose sovietai mobilizavo atsargos karininką Algirdą Greimą ir įsakė jam surašinėti naktį ištremtųjų turtą tuo metu, kai jo tėvai laukė gyvulinuose vagonuose Prienuose.⁴¹ Tai buvo pirmoji trėmimų banga. Taip sovietai pradėjo įgyvendinti savo planą ištremti arba sunaikinti vietinį elitą.

Julius Greimas kartu su kitais trijų Baltijos šalių tremtiniais pateko į Kraslagą. Kraslagas priklausė pataisos darbų lagerių valdybai GULAG'ui, kuri buvo įkurta 1930 m. balandžio 25 dieną. Kraslagas buvo greta Rešotų miestelio, esančio pakeliui į Krasnojarską.⁴² Julius Greimas mirė Rešotuose 1942 m. sausio 23 dieną. Kai vėliau specialusis NKVD tribunolas peržiūrėjo jo bylą, visi kaltinimai buvo panaikinti. Algirdas atsimena:

Tėvo mirties vaizdinys nuolat stovi man akyse. Keturiasdešimt laipsnių šaltį jis atlaikė tik tris mėnesius. Paskui mano sesuo pasakojo sužinojusi iš gyvais likusių tremtinių, kad jo draugai nuvilko jam paskutines kelnes, kad galėtų palaidoti visiškai išalusiame žemėje. Toks paskutinis mano turimas tėvo vaizdinys.⁴³

Konstancija Greimienė kartu su kitomis suimtomis moterimis ir vaikais buvo ištremta į Sovietų Sąjungos pakraščius. Jai teko dirbti gyvulių ūkyje Jabogano kaime Altajuje, maždaug penkiasdešimt mylių nuo Kazachstano sienos. 1948 m. pusiau legaliai Konstancija grįžo į Lietuvą, tačiau 1949 m. buvo vėl suimta ir penkis mėnesius kalinta Kauno kalėjime. Paskui ji buvo vėl grąžinta į Jaboganą, kur praleido penkerius metus. 1954 m. mirus Stalinui jai ir kitiems tremtiniais buvo leista grįžti namo. Paskutiniuosius dvejus savo gyvenimo metus Konstancija praleido su dukra Gražina ir kitais šeimos nariais Kaune.

⁴¹ Greimas, „Tada, kai bauriškas kraujas virto mėlynu“, p. 4.

⁴² Burauskaitė, p. 306. Daugiau informacijos apie Kraslagą žr. <http://www.memorial.krsk.ru/>

⁴³ Iš Greimo radijo interviu su Francesca Pilot „Prancūzijos kultūros“ laidoje 1989 m. vasario 14.

Galbūt Algirdas būtų likęs ištikimas kairiosioms pažiūroms ir ideologiškai laikęs save marksistu visą gyvenimą, tačiau sovietų patirtis pavertė jį aršiu antikomunistu.

Tebesitęsiant trėmimų savaitei Pabaltijo kraštuose, 1941 m. birželio 22 d. Hitleris įvykdė didžiausią karinę operaciją pasaulio istorijoje – fašistinė kariuomenė įsiveržė į Sovietų Sąjungą, neaplenkdama ir Lietuvos SSR.

Lietuvos sostinėje Kaune LAF (Lietuvių aktyvistų frontas) pasinaudojo susidariusia padėtimi – jie užėmė centrinius pastatus ir komunikacijos centrus ir, prieš vokiečiams ateinant, paskelbė nepriklausomybę, tikėdamiesi, kad vokiečiai pripažins naują valdžią. Kaip sovietai aiškino lietuviams, kad jie „vaduoja“ juos nuo siurbėlių kapitalistų, taip dabar vokiečiai tikino lietuvius giną juos nuo bolševikų.

Greimas atsimena, kad kitą rytą jis išgirdo, jog LAF renkasi buvusioje mergaičių gimnazijoje ir nulėkė ten. Kaip buvusį atsargos karininką, jį paskyrė vadovauti dviejų šimtų beginklių vyrų būriui. Greimas ėmė pasirašinėti įsakymus, kurie leido miestui vėl funkcionuoti, pavyzdžiui, davė leidimą atidaryti kepyklą, kad gyventojai galėtų nusipirkti duonos. Tuo metu vokiečiai įsakė suimti ir atvesdinti mažiausiai šimtą žydų. Greimas buvo apstulbintas, jis prisimena nujautęs, „kad kažkas netvarkoje: perdaviau įsakymą ir kitą rytą jau nebeatėjau toliau laisvinti tėvynės“⁴⁴. „Tai kvėpėjo blogai“, – vėliau jis dalijosi atsiminimais.⁴⁵ Greimas laikinai tapo Šiaulių savaitraščio *Tėviškė* redaktoriumi. Miestuose ir kaimeliuose patys lietuviai vykdė pogromus ir degino sinagogas. Kaune vien tik birželio mėnesį buvo nužudyta maždaug 4 000 žydų.⁴⁶ Maždaug 10 000 žydų buvo sunaikinta Lietuvoje nuo birželio 23 iki liepos

⁴⁴ Greimas, „Apie 1941 metus Lietuvoje“, p. 6.

⁴⁵ Paulio Perrono pokalbis su autoriumi 2011 m. liepos 12 d.

⁴⁶ Henry L. Gaidis, *A History of the Lithuanian Military Forces in World War Two*. Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 1998, p. 74, o taip pat Onos Šimaitės laišškai Icchokui Merui 1961 gegužės 17 ir 1964 sausio 31, cit. in: Julija Šukys, „Ona Šimaitė and the Vilnius Ghetto: An Unwritten Memoir“, *Lituanus*, 2008, Nr. 54.

3 dienos. Greimas teigė, kad jam pačiam neteko būti tokio lietuvių smurto prieš žydus liudininku Šiauliuose, nors istoriniai šaltiniai liudija, kad šiame mieste nuo birželio 30 iki liepos 1 buvo nužudyta apie 1 000 žydų.

Pirmaisiais mėnesiais po vokiečių invazijos daugelis lietuvių, estų ir latvių, entuziastingai vildamiesi, kad galų gale jiems pavyks atsikratyti sovietų ir atkurti nepriklausomybę, į vokiečius žiūrėjo gana palankiai. Greimas atsimena, kad „pradžioje, kai vokiečiai ėjo, tai kaimiečiai pririšdavo karvę tiesiog prie patrankos ir atiduodavo: veskis, ačiū, kad mus išgelbėjai“⁴⁷. Tačiau neilgai trukus gestapas čia įkūrė savo stovyklą. „Kai atvyko gestapas, mes supratome, kaip atrodo tikra okupacija“.⁴⁸ Greimas žinojo apie pirmųjų Vermachto dalinių žiaurumus, bet saugumo tarnyba (*Sicherheitsdienst*) ir jos kontroliuojamos operatyvinės grupės (*Einsatztruppen*) pradėjo masinį žydų naikinimą.⁴⁹ Naciai nužudė arba deportavo apie 250 000 Lietuvos žydų, daugelis išvežtųjų neišgyveno.⁵⁰

Nors mokytojo pareigos Šiauliuose garantavo nuolatinį uždarbį, pramoninio provincijos centro aplinka buvo per ankšta 25 metų jaunuolio užmojams.⁵¹ 1942 m. rudenį Greimas sugrįžta į gyvybės kupiną sostinę Kauną. Čia jis ima dirbti bibliotekos ekspertu Kultūros ministerijos Vidaus reikalų skyriuje. Kaune Greimas taip pat aktyviai įsilieja į Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos (LLKS) veiklą. Tai buvo nepriklausoma pagrindinė organizacija, anksčiau veikusi išvien su LAF ir Lietuvos tautininkų sąjunga.⁵² LLKS siekė pritraukti kuo daugiau įvairios politinės pakraipos aktyvistų. Savo

⁴⁷ „Iš Algirdo J. Greimo atsiminimų“, p. 45.

⁴⁸ Iš Greimo pokalbio su autoriumi 1982 m. sausio 20 d.

⁴⁹ Greimas, „Apie 1941 metus Lietuvoje“, p. 7.

⁵⁰ Dina Porat, „The Holocaust in Lithuania. Some Unique Aspects“ in: *The Final Solution. Origins and Implementation*. London and New York: Routledge, 1994, p. 159–174 ir Gaidis, *A History*, p. 80–81.

⁵¹ Iš autoriaus pokalbio su Žibuntu Mikšiu telefonu 2010 m. gruodžio 10 d.

⁵² „Iš Algirdo J. Greimo atsiminimų“, p. 45. Apie LLKS žr. Arūnas Bubnys, *Nazi Resistance Movement in Lithuania 1941–1944*, Vilnius: Vaga, 2003, p. 60–80.

gretose ši sąjunga turėjo chemiką Jurgį Valiulį (vėliau Karolis Druga), inžinierių Klemensą Brunių, chemiką Joną Deksnį ir Stasį Žakevičių (vėliau Žymantas), Vilniaus universiteto profesorių ir Vilniaus burmistrą vokietmečiu. Nuo 1941 m. iki 1944 m. į LLKS įstojo maždaug trys tūkstančiai žmonių. Jie iškilmingai prisiekdavo:

Visu tuo, kad man Šventa ir Garbinga, prisiekiu, kad negailėdamas savo jėgų ir gyvybės dirbsiu ir kovosiu Nepriklausomos Lietuvos atstatymui, besąlyginiai vykdysiu visus mano ryšininkų paliepiamus ir per juos gaunamus įsakymus, neprasitarsiu nieko, kas galėtų L. L. K. S. išduoti, nepasitrauksiu iš L. L. K. S., kol nebus atstatyta Nepriklausoma Lietuva. Šios priesakos išlaikymą laiduoju savo gyvybe.⁵³

Sąjungos įstatuose taip pat nurodoma, kad „už priesaikos sulaužymą L. L. K. S. nariai baudžiami mirtimi“.

Greimas padėjo ruošti įvairias sąjungos publikacijas, kurios pasirodydavo keturių puslapių laikraštyje *Laisvės kovotojas*, išleidusiam kas du mėnesiai. Tai buvo vienas iš trijų pagrindinių pogrindinės spaudos leidinių Lietuvoje per karą.⁵⁴ LLKS per savo atstovą Algirdą Vokietaitį, gyvenusį tuo metu Stokholme, palaikė nuolatinį radijo ryšį su britų žvalgyba. Per vietinius šaltinius ir britų kanalais *Laisvės kovotojas* skleidė necenzūruotas žinias, o taip pat kalbėjo apie Lietuvos perspektyvas, atitinkančias ne nacių, o lietuvių interesus. Laikraštis rodė išoriniam pasauliui, kad lietuvių visuomenė, išskyrus keletą okupacinės valdžios marionėčių, neremia Trečiojo reicho „naujosios Europos“ programos. Tokia spauda suvaidino itin reikšmingą vaidmenį karo metu, kai neuilstamai buvo skleidžiama propaganda. Maždaug tuo metu, kai

⁵³ Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos įstatai, Hoover Institution Archives, Algirdas Vokietaitis folder, Collection number 78069.

⁵⁴ Daugiau informacijos apie *Laisvės kovotoją* žr. Bubnys, p. 65–67, 74–80 ir Daniel Kaszeta, „Lithuanian Resistance to Foreign Occupation 1940–1952“, *Lituanian* 1988, Nr. 34.

Greimas įstojo į LLKS, laikraštis buvo leidžiamas 3 500 egzempliorių tiražu, o netrukus pasiekė 5 000 tiražą. Greimas susipažino su vienu iš laikraščio redaktorių Jurgiu Valiuliu, kuris visam gyvenimui tapo artimu jo draugu.⁵⁵ Deja, 1943 m. rugpjūčio 4 d. gestapas aptiko pagrindines spaustuves Kaune, konfiskavo įrangą ir leidinius, suėmė ir įkalino vienuolika LLKS narių, kai kuriuos iš jų išsiuntė į Dachau koncentracijos stovyklą.⁵⁶

1943 m. reikšmingai pasikeitė galios santykis: po mūšių prie Stalingrado ir Maskvos sovietai perėjo į puolimą visame Rytų fronte. Vokiečiai ėmė trauktis į Vakarus Vokietijos link.⁵⁷ Panašus vaizdas buvo Vakaruose, kur sąjungininkai tvirtai žengė į priekį, išlaisvindami nuo Vermachto Šiaurės Afriką 1943 m. gegužę, Siciliją 1943 m. liepą, pietinę Italiją 1943 m. spalį. Tais pačiais metais didžiulės sąjungininkų pajėgos pradėjo masinę puolimą Prancūzijoje.

1943 m. Trečiasis reichas dėjo visas pastangas verbuoti civilius darbininkus ir formuoti naujus karinius dalinius okupuotose teritorijose. Buvo padidintos kvotos Lietuvai, dabar ji turėjo pateikti vokiečių gamykloms dešimt tūkstančių papildomų darbininkų. 1943 m. vasarį Reichas griebėsi iniciatyvos sukurti lietuvišką SS legioną.⁵⁸ *Laisvės kovotojas* kovojo prieš šias pastangas, tai buvo pagrindinis Greimo pagrindinės antinacinės veiklos tikslas.⁵⁹ Jis atsimenta rašęs: „Vokiečiai šaukia į darbo tarnybą – neikit. Vokiečiai šaukia į SS legioną – neikit“⁶⁰.

Priešinimasis pasirodė veiksmingas: Lietuva neprarado daug darbo jėgos ir, kaip ir Lenkija, sugebėjo likti viena iš dviejų valstybių, kuriose niekada nebuvo suformuoti vietiniai SS legionai.

⁵⁵ Greimas, *Iš arti ir iš toli*, p. 280.

⁵⁶ Bubnys, p. 75.

⁵⁷ Rolf-Dieter Müller, R. Ueberschär Gerd, *Hitler's War in the East, 1941–1945: A Critical Assessment*, New York: Berghahn, 2002, p. 127.

⁵⁸ Bubnys, p. 162–170.

⁵⁹ Greimas, „Intelektualinės autobiografijos bandymas“.

⁶⁰ „Iš Algirdo J. Greimo atsiminimų“, p. 45.

Leidyba okupacijos metais buvo itin kontroliuojama sritis. Greimas tvirtai tikėjo, kad reikia viešos erdvės, kurioje žymūs rašytojai galėtų dėstyti savo mintis plačiajai auditorijai. Jis subrandino idėją leisti kultūrinį žurnalą. Okupantai niekada nebūtų sutikę, kad toks leidinys eitų sostinėje, tačiau Greimas sugebėjo gauti leidimą daryti tai Šiauliuose.⁶¹ Neturėdamas jokios leidybinio darbo patirties, Greimas susirado partnerius ir, tarpininkaujant Hanios Lukauskaitės svainiui, žinomam gydytojui, pasiekė, kad garsus rašytojas Kazys Jankauskas eitų vyriausiojo redaktoriaus pareigas. Jankauskas, kilęs iš Šiaulių, buvo jau pripažintų romanų ir apsakymų autorius. Jis prisimena, kaip Greimas jam tiesiai paaiškino:

Taikos metu tu negalėtum būti redaktorium, tau trūksta kovingumo, tu nemokėtum grumtis su kitais redaktoriais, bet štai karo metu, kada nebeliko žurnalų, tu būsi tinkamiausias redaktorius, atstovaudamas ne kuriai vienai literatūros krypti, o mūsų meno visumai.⁶²

Nepaisydami leidybinių sunkumų, trisdešimt žinomų Lietuvoje ir už jos ribų autorių rašė straipsnius knygos apimties žurnalui *Varpai: literatūrinis visuomeninis almanachas*, kuris buvo išleistas 10 000 tiražu. Pavadinimas priminė žymų XIX a. tautinį kultūros laikraštį *Varpas*. Almanachas pagarsėjo aukšta spausdinamos medžiagos kokybe, o taip pat tuo, kad jame niekada nepasirodė pronaciški ar antisemitiniai straipsniai, nors ir būdravo cenzūra.⁶³ *Varpai* subūrė jaunus ir jau žinomus autorius, kurie rašydavo įvairiausiomis kultūros ir meno temomis. Almanache galime rasti beveik visų tuometinių rašytojų, vėliau išgarsėjusių, tekstus.

Varpuose Greimas taip pat išspausdino savo pirmus literatūrinės kritikos bandymus. 1943 m. čia pasirodė Greimo nekrologas Kaziui Binkiui, poetui futuristui ir keturvėjininkų judėjimo lyderiui. Be

⁶¹ Greimas, „Tada, kai bauriškas kraujas virto mėlynu“, p. 6.

⁶² Peleckis-Kaktavičius, „Prasmių paieškos“, p. 18.

⁶³ 2010 m. rugpjūčio 24 d. Tomo Venclvos laiškas autoriui.

to, Binkis su žmona slėpė žydus savo namuose. Ilgiausias Greimo straipsnis „Verlaine’as – žmogus ir poetas“, pristatantis XIX a. simbolistą Paulį Verlaine’ą, buvo išspausdintas 1944 metais. To meto Lietuvos inteligentijai prancūzų literatūra buvo mažai žinoma, todėl Greimui rūpėjo pristatyti modernizmo poetus Baudelaire’ą, Verlaine’ą ir Rimbaud. Greimo straipsnį apie Verlaine’ą lydėjo keturi šio poeto eilėraščiai, kuriuos vertė Henrikas Radauskas. Tame pačiame numeryje galima rasti ne itin palankią Gražinos Tulauskaitės antrojo poezijos rinkinio recenziją, kuri rodo ateityje vis labiau pasireikšiančius Greimo poleminius sugebėjimus.⁶⁴

Didžiausio susidomėjimo iš visų *Varpuose* spausdintų straipsnių sulaukė 1943 m. išspausdinta Greimo esė „Servantesas ir jo Don Kichotas“. Esė Greimas parašė Cervanteso šedevro į lietuvių kalbą pilno vertimo, prie kurio prisidėjo ir Aleksys Churginas, proga. Esė jau matyti vėliau toks būdingas Greimui polinkis pradėti nuo konkretaus teksto detalių, o vėliau pereiti prie platesnės, nuodugnesnės refleksijos. Sakytum, įgyvendindamas Rygiškių Jono gimnazijos savišvietos grupelės tikslus, Greimas rašo:

Tiesiog gėdingai nepažįstame mes klasikų, net nenujaučiame tų idėjinių ir meninių galimybių, kurios sukrautos didžiųjų meistrų veikaluose, kaip bendras žmonijos turtas, siūlosi kiekvienam šios žemės keleiviui.

Humanizmui, apie kurį Greimas kalba savo esė, yra pašaukta kiekviena tauta. Kaip Ispanija atsiteisė savo skolą genialiu Cervanteso kūrinium, „kiekviena tauta turi įnešti savo grūdą į bendrąją žmonijos aruodą“. Straipsnyje vertimo reikšmė aiškinama istorinėmis aplinkybėmis:

Taurusis hidalgo, ilgai lauktas svečias, pagaliau atvyko ir pas mus. Atvyko tokiu laiku, kai mes jo pagalbos ir patarimų gal labiausiai reikalingi. Šio

⁶⁴ *Varpai*, 1944, p. 388–390.

pasaulio galiūnų siaubingame susidūrimė mūsų mažai, mielai šaliai reikia tiek daug ir tokio naivaus tikėjimo į savo žmogišką kultūrinę misiją.

Šioje esė Greimas nenagrinėja nei kūrinio stiliaus, nei struktūros, jis koncentruojasi į pagrindinį herojų – „didįjį optimistą“. Don Kichotas „išmokys, kaip, nebijant pajuokos, kovoti su malūnais“. Žmogui iš La Mančos hedonizmas nėra išeitis: „spjauti jam į laimę: jis siekia pilnutinio savo gyvenimo realizavimo, jo pateisinimo ir įprasminimo“. To meto Lietuvos skaitytojai atpažino akivaizdžias antitolitarines ir antinacistines nuostatas.⁶⁵ Vėliau ir pats Greimas vertino šią esė kaip politinę alegoriją:

Šioje absurdiškoje situacijoje reikėjo organizuoti rezistenciją prieš vokiečius, ar ne? Bet kokių tikslų? Kad ateitų rusai? Ši rezistencija buvo absurdiška. Tuo metu parašiau savo pirmąjį straipsnį lietuvių kalba apie Don Kichotą.⁶⁶

Po kiek laiko Don Kichotas taps Jono Mackaus, žinomo rezistentu, slapyvardžiu⁶⁷.

1944 m. vasarį generalinis komisaras von Rentelnas įsakė suformuoti naujus karinius dalinius Lietuvoje. Po įtemptų derybų generolas Povilas Plechavičius, nepriklausomybės kovų herojus, sutiko suformuoti Lietuvos vietinę rinktinę, kuri paklustų vien lietuvių vadovybei ir būtų naudojama tik tėvynės gynimui, ir vadovauti jai.⁶⁸

Į patriotinį šaukimą eiti į savanorius atsiliepė dvigubai daugiau vyrų nei vokiečiai būtų galėję apginkluoti. Kadangi trūko vadų, buvo šaukiami Lietuvos kariuomenės karininkai, tarp jų ir Greimas. Jis atsimens:

⁶⁵ 2010 m. rugpjūčio 24 d. Tomo Venclovos laiškas autoriui.

⁶⁶ Greimas, „Prancūzijoje išsikerojo 'bereikšmiškumas'“, p. 187.

⁶⁷ Carmen Caro, „Don Quijote en Lituania“, adistancia. *Cuaderno de cultura*, 2007, 19 December.

⁶⁸ Bubnys, p. 184–203.

Kai tik aš užsiregistravau, vokiečiai paėmė tuos sąrašus su gyvenamomis vietomis ir kitais duomenimis. Pradėjo tokius rankioti, gal būtų išsiuntę karininkais į apsaugos dalinius. Tada aš pakeičiau butą. Apsigyvenau pas draugą. Pakeičiau ir tarnybą.⁶⁹

Aleksys Churginas pasiūlė Greimui kartu su juo dirbti vertėju Valstybinėje leidykloje Kaune. Jie kartu nuėjo pas vyriausiąjį redaktorių Henriką Radauską, kuris ir pasamdė Greimą. Nors pasirodė, kad Greimo kompetencija tokiam darbui nepakankama, padėtis buvo pataisoma:

Taisiau tada Haufo pasakų vertimą. Vertimas buvo labai prastas, o aš prastas taisytojas. Nemokėjau taisyti. Tai Churginas mane mokė, duodavo privačias pamokas, kaip reikia versti. Žodžiu, tas darbas buvo tik pretekstas. Niekas tenai rimtai nedirbo.⁷⁰

Greimo draugas dailininkas Adolfas Vaičaitis tuo metu dirbo knygų iliustratoriumi toje pačioje leidykloje. Jis prisimena Greimą kaip įdomų pašnekovą.⁷¹

1943-ųjų metų rudenį rezistencinį judėjimą Lietuvoje ėmė koordinuoti Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK). 1944 m. balandžio 1 d. naciai sučiupo VLIK'o agentą pulkininką Kazimierą Ambraziejų, kuris su savimi turėjo kompromituojančių dokumentų.⁷² Pasinaudoję juose esančia informacija, vokiečiai suėmė penkiasdešimt septynis LLKS narius, o kartu su jais ir daugelį kitų rezistentų. Pusė LLKS suimtųjų buvo vadai, įskaitant Jurgį Valiulį ir kitus laisvės kovotojus. Devyni jų mirė kalėjimuose ir koncentracijos lageriuose. Vokiečiai taip pat konfiskavo ir spaustuvių įrangą. Greimas siekė užimti Valiulio vietą, kad ga-

⁶⁹ „Iš Algirdo J. Greimo atsiminimų“, p. 46.

⁷⁰ Ten pat.

⁷¹ Peleckis-Kaktavičius, „Prasmių paieškos“, p. 8.

⁷² Žr. Bubnys, p. 77–79 ir 136–141.

lėtų vadovauti pagrindinei leidybai ir propagandos sektoriui.⁷³ Jis palaikė ryšius su Šiaulių savaitraščio *Tėviškė* redaktoriumi, kuris pasitarkė *Tėviškės* darbuotojus *Laisvės kovotojo* leidybai. Redaktoriumi tapo šiaurietis LLKS narys Bronys Raila. Šitaip buvo išleisti dar du *Laisvės kovotojo* numeriai 10 000 tiražu, visi jie buvo paslėpti lagaminuose ir išvežti iš Šiaulių traukiniais, kuriuos kontroliavo naciai.

Kad pagrindinis tinklas būtų atkurtas, reikėjo naujų narių. Greimas pasikvietė mokytoją ir poetą Antaną Miškinį ir rašytoją Liudą Dovydeną. Priesaką šiedu davė ant Kazio Binkio kapo Kau-no kapinėse, kad efektas būtų stipresnis.⁷⁴

1944 m. gegužės 15–21 dienomis artėjant frontui okupacinė nacių valdžia panaikino Vietinę rinktinę, vadovaujamą generolo Plechavičiaus. Plechavičius ir kiti rinktinės vadai buvo suimti ir išsiųsti į koncentracijos stovyklas. Kiti Lietuvos kariuomenės batalionai kol kas veikė, tačiau daliniai, kuriuos iš pradžių naciai leido suformuoti Lietuvos savigynos tikslams, imti naudoti Rytų fronto reikmėms. 1944 m. pavasarį ir vasarą šie batalionai grįžo iš Minsko, o jų vadai laukė rezistencijos vadovybės nurodymų. Greimas atsimena:

Tai tie batalionų vadai ateina pas mane ir klausia: ką daryt? O aš tik spaudos skyriaus darbuotojas. Sėdžiu aš vienintelis ir priiminėju tuos karininkus. Man jau truputį baisu jų. O jie: duokit įsakymus.⁷⁵

Maždaug tuo pačiu metu su Greimu susisiekė vokiečių karinės žvalgybos dalinio, kuris traukėsi iš Lietuvos, karininkas. Vyrai norėjo palikti savo ginklus ir amuniciją Lietuvos rezistentams – ginklų būtų pakakę visam pulkui.⁷⁶ Greimas suorganizavo šio vokiečių karininko ir Lietuvos kariuomenės pulkininko, vadovavusio

⁷³ „Iš Algirdo J. Greimo atsiminimų“, p. 45.

⁷⁴ Ten pat.

⁷⁵ Ten pat, p. 46.

⁷⁶ Ten pat.

kariniam sektoriui, susitikimą, ir ginklų perdavimas tikrai įvyko. Greimo bičiulis Bronys Raila mėgdavo pasakoti istoriją, kaip „mūsų švelnusis draugas Algirdas Greimas, su kuriuo vienu metu 1944 m. atsidūrėm prancūzų Elzase, toks jau nepraktiškas filologas, prancūzų literatūros ir poezijos žinovas, tokios jau nemilitarinės išvaizdos ir ideologijos atstovas – pasirodo, irgi buvo ginklų pirklys!“⁷⁷ NKVD dokumentuose galima rasti įrašą apie šį įdomų Greimo biografijos faktą.

1944 m. kovą per sovietų antskrydžius buvo subombarduotas istorinis Estijos miestas Narva, o taip pat ir sostinė Talinas. Pavasarį sustiprėjo mūšiai šiaurės Estijoje. 1944 m. birželį sąjungininkų kariuomenė įsiveržė į Prancūziją. Greimas sužinojo, kad informuoti Lietuvos kariuomenės asmenys, tokie kaip generolas Raštikis ir kiti vadai, ketino vadovauti antisovietinėms operacijoms iš Vokietijos.⁷⁸ Birželį VLIK'as nusprendė perkelti savo veiklą į Vokietiją.⁷⁹ LLKS reikalavo, kad būtų paskelbtas kreipimasis į tautą, tačiau VLIK'o pareigūnai negalėjo sušaukti posėdžio, nes vadai buvo išsibarstę. Vėliau Greimas dalijosi prisiminimais:

Kaip tas karas pasibaigs, man jokių abejonių nebuvo. Rusai eina į Berlyną – kokias čia tu rezistencijas suorganizuosi? <...> Kai nebebuvo ką veikti, aš išvykau.⁸⁰

Neišvengiamai artėjant antrajai sovietų okupacijai, Greimas suprato, kad jo rezistencinė veikla neabejotinai pateks į NKVD akiratį ir jį ištiks jo tėvų likimas. Matyt, tada jis ėmė domėtis galimybėmis kuo greičiau sugrįžti į laisvą Prancūziją.

Greimas pasakoja, kaip jis paliko Lietuvą: nukeliavo į Miulheimą Ruhro slėnyje, paskui 1944 m. liepą apsistojo Miulhauze

⁷⁷ Bronys Raila, *Versmės ir verpetai: Akimirksnių kronikos*, Boston: Budginai, 1970, p. 119–120.

⁷⁸ „Iš Algirdo J. Greimo atsiminimų“, p. 45–46.

⁷⁹ Bubnys, p. 142.

⁸⁰ „Iš Algirdo J. Greimo atsiminimų“, p. 47.

Pietų Alzase, kuris buvo prijungtas prie Vokietijos per karą.⁸¹ Čia Greimas susitiko su Raila ir kitais rezistentais. 1945 m. vasarį Alzasas buvo sąjungininkų išvaduetas ir balandžio mėnesį Greimas patraukė į Paryžių.

Greimas pateko tarp laimingųjų, kuriems pasisekė per karą išlikti sveikiems ir gyviems, tačiau vis dėlto tai buvo sukrečiančių ir lemtingų išgyvenimų metas. Dvidešimt dvejų metų jaunuolis, ketinęs rašyti disertaciją ramiame Prancūzijos Alpių miestelyje, staiga buvo pašauktas kariniam apmokymui Lietuvoje ir oficialiai tarnavo po trimis skirtingomis vėliavomis, iškentė atskyrimą nuo tėvų ir jų deportaciją, vėliau tėvo mirtį, dalyvavo pasipriešinimo judėjime ir rūpinosi pagrindine spauda. Greimas sakė, kad karo patirtis suformavo dvi sampratas, kurios liko jam svarbios visą likusį gyvenimą. Pirma, kandidiška integracija iš pradžių į vieną, o vėliau į kitą tarp savęs kovojančių vokiečių ir rusų pajėgų pusę pažadino jame transnacionalinę europinę tapatybę: „Tąsyk pasijutau esąs europietis. Dvi armijos kovojo viena prieš kitą, o aš buvau joms abiem reikalingas“⁸². Antra, konfliktas jį įkvėpė pašvęsti savo gyvenimą pamatinių reikšmės ir vertybių sąlygų paieškai: „Apstulbęs bandžiau suvokti šį absurdą. <...> Labai stipriai išgyvenau padėties absurdiškumą, ir tai skatino mane ieškoti prasmės“⁸³.

Greimo bičiulis, lakaniškosios psichoanalizės atstovas Mustapha Safuanas kartą charakterizavo Greimą kaip nuoširdų, siekiantį tikslo, įsipareigojantį, kilniaširdį, o taip pat „labai kovingą žmogų, juolab kad jam teko susidurti su tamsiosiomis mirties jėgomis, greičiausiai susijusiomis su Lietuva“⁸⁴. Kai Safuanas išgirdo Greimo tėvo mirties istoriją, apie kurią jis nieko nežinojo, padarė išvadą, kad ši patirtis buvo Greimo varomoji jėga. Kita vertus, Safuanas

⁸¹ Greimo pokalbis su autoriumi 1982 m. sausio 20 d., taip pat žr. Bronys Raila, „Atsisveikinant su Greimu“, in ibidem, *Rašalo ašaros*, Vilnius: Žurnalistika, 1995, p. 271–278, 272.

⁸² Greimas, „Prancūzijoje išsikerojo 'bereikšmiškumas'“, p. 186.

⁸³ Ten pat, p. 186, 192.

⁸⁴ Mustaphos Safuano pokalbis su autoriumi 2010 m. birželio 9 d.

pabrėžė, kad nors okupacijų, tėvų deportacijos išgyvenimai paveikė Greimą, bet užtat, jo manymu, „visa karo metų patirtis formavo Greimo charakterį“⁸⁵. Ilgametis Nietzsche's skaitytojas galėjo pritaikyti *amor fati* savo aplinkybėms ir pasinaudoti tuo, ką jam sviedžia atsitiktinumas ir likimas. Kitas artimas Greimo bendradarbis pastebėjo, kad Greimas visada prisimindavo „jo išgyventos Istorijos įvykius“⁸⁶ ir kartą pasakė jam ir kitai kolegei, su kuria kartu dirbo Paryžiaus grupėje, „tai, ko judviem trūksta, – tai gero nedidelio karo“⁸⁷. Greimas arba iš prigimties turėjo, arba labai greitai įgijo humoro jausmą, taip pat jam buvo būdinga tam tikra fatalistinė nuostata įveikiant kataklizmus.

Po karo Greimas tęsė savo rezistencinę veiklą, dabar jo taikinybė buvo sovietinė santvarka. Tuometiniuose jo straipsniuose aptariamoms pasipriešinimo kovų priežastys. Būdingas šiuo atžvilgiu straipsnis „Rezistencijos sąvoka“ (1953):

Vienas iš rezistencinių laikotarpių paradoksų ir yra būtent tas charakteringas faktas, kad ramiais taikos, atoslūgio metais tautai vadovaujant kadrai pasirodo esant visiškai netinkami – dėl savo įsigytų įpročių, dėl gyvenimo sąlygų ir naują tempą nebeatitinkančios galvosenos – naujam tautos avangardui vadovauti.

Greimas kelia klausimą, „ar atsiras pakankamai pajėgi pakaita iš nepasiruošusių ir nekvalifikuotų savanorių <...>, drįstančių išstatyti save rimtų žmonių pajuokai ir atsisakyti nuo ramaus darbo“⁸⁸.

Greimas pabrėžia, kad pagrindinė kova priverčia kolektyvinį kūną galvoti, stoti akistaton su pakitusiu kontekstu ir atnaujinti savo tikslus:

⁸⁵ Paulio Perrono pokalbis su autoriumi 2011 m. liepos 12 d.

⁸⁶ Eric Landowski, „Honoris causa“, *Baltos lankos*, 2009, Nr. 30, p. 17.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Greimas, *Iš arti ir iš toli*, p. 305.

Rezistencija <...> tai originalus įtemptas moralinis klimatas, kuriame tauta, istorijos supurtyta, įgauna savo naujų galimybių, savo naujo likimo sąmonę.⁸⁹

Panašūs procesai vyksta ir individo lygmeniu. Neiškeldamas į pirmą planą tokių emocijų kaip baimė ir neviltis, neužtikrintumas ar apgailėstavimas, Greimas teigia, kad naujų vertybių aksiologija pagimdo rezistencijos dalyviuose „rezistencinę *praxis*, gaubiamą tam tikros specifinės jausminės atmosferos, kurioje vystosi ir išgyvenama pasaulėžiūra“. Egzistencine prasme rezistencija įpareigoja kiekvieną individą mąstyti, rinktis ir deklaruoti savo poziciją ribinių situacijų akivaizdoje:

Iš esmės rezistencija yra visų pirma laisvo žmogaus apsisprendimo aktas, autentiškas žmogaus, drįstančio tiesiai pasižiūrėti į savo pasaulį ir į save, užsiangažavimas, optuojant prieš pasenusias vertybes ir už tam tikrą, gal ir ne visai sąmoningą, bet apsisprendimo akte implikuojamą vertybių sistemą. Prieš tapdama akcija, rezistencija yra *pasirinkimas* ir pasisakymas.⁹⁰

Vytautas Kavolis kartą paklausė Greimo: „Ką Jūs atsivežėte iš Lietuvos, kas vėliau buvo ypač svarbu Jūsų mokslinio galvojimo plėtotei? Ar Lietuva Jus gerai paruošė Jūsų likimui?“⁹¹ Greimas atsakė:

Iš Lietuvos aš turbūt beveik viską ir atsivežiau: aukštaitišką vaikystės kaimo kvapą, suvalkietišką ambiciją ir užsispyrimą, vokiškos kultūros – filosofijoje, istorijoje – elementus, skandinavų ir slavų „dvasios“ supratimą: tai vis buvusios Romos imperijos tautoms nesuprantami dalykai.⁹²

Priartėję prie mūsų pasakojimo pabaigos, galime tęsti Kavolio bandymą ištirti ryšį tarp Greimą formavusių metų ir vėlesnio jo

⁸⁹ Ten pat, p. 304.

⁹⁰ Ten pat, p. 304–305.

⁹¹ Greimas, „Intelektualinės autobiografijos bandymas“, p. 20.

⁹² Ten pat, p. 21.

gyvenimo bei karjeros. Čia peršasi trys aspektai. Augdamas naujojoje Lietuvos respublikoje Algirdas buvo auklėjamas pilietiškai sąmoningų tėvų, kurie įdiegė jam neįprastai tvirtą įsipareigojimą savo gimtinei ir vienintelį norą – vartoti ir puoselėti gimtąją lietuvių kalbą. Juk daug išėivijos mokslininkų rašo išmokta tarptautine kalba. Antra, priešindamasis trumpalaikėms Vakarų madoms, Greimas tęsia senojo pasaulio tradiciją – ištikimybę artimiesiems: jis visą gyvenimą glaudžiai bendravo su daugeliu savo šeimos narių ir jaunystės bičiulių, o, išvykęs iš Lietuvos, rado daug naujų draugų, su kuriais bendradarbiavo iki pat mirties. Galiausiai, Greimas buvo suaugęs su istorine devynioliktojo amžiaus perspektyva, tai ne tik veikė jo akademinę mąstyseną, bet taip pat ir politinius įsitikinimus bei pasaulėžiūrą. Kad taptų pagrindine europinio struktūralizmo ir semiotikos figūra, jis turėjo atsisakyti to, ką išmanė geriausiai, kas jam buvo brangiausia, ir judėti nauja kryptimi – ir visa tai įkopus į ketvirtą dešimtmetį!

Padarius šias išvadas, galima pažymėti dvi tolesnio svarstymo kryptis. Pirma, Greimo semantika ir semiotika atrodo neįprastos dėl to, kad į jų akiratį patenka kalba, diskursas, visuomenė – sritys, kurios pokaryje priklausė skirtingoms disciplinoms. Dabartiniame itin specializuotų tyrimų žemėlapyje kalbotyra susitelkusi į fonologiją ir kalbines struktūras iki sakinio, literatūros kritika nagrinėja kūrinius anapus sakinio lygmens, o sociologija ir antropologija tyrinėja visuomenes. „Revoliucinis“, ekstensyvus, įvairias disciplinas aprėpiantis Greimo projektas iš tiesų tęsia garbingą universalios filologijos tradiciją, kurią Greimas perėmė iš Duraffouro ir kuri teigia neišardomą kalbos, kultūros ir tekstų triadą. Apskritai platus Greimo užmojis dera su tradiciniais Rytų Europos tyrinėjimais, nenukrypusiais į perdėtą specializaciją ir išlaikiusiais holistinę prieigą.

Antra, neįmanoma nesistebėti Greimo dalyvavimo rezistenciniame judėjime ir jo vėlyvųjų semiotinių darbų sąsajomis. Greimo puoselėjamas semiotikos projektas taip pat reikalavo ryžtingo ko-

lektyvinio įsipareigojimo siekiant gerai įsitvirtinusių priešininkų akivaizdoje gąsdinančių tolimų tikslų. Semiotikos užmojis sukurti naują mokslinį projektą ir suteikti jai lygiavertį statusą greta tokių disciplinų kaip kalbotyra, psichologija, antropologija ir filosofija atrodė neįmanomas. Tuo metu, kai kūrybingiausi intelektualai eikvojo energiją individualiems tyrinėjimams (ypač tai buvo būdinga humanitariniuose moksluose), Greimas nuo pat pradžių stengėsi Paryžiuje suburti grupę, negailėdamas laiko ir jėgų telkė gabius studentus ir kolegas, mokė juos, bendradarbiavo su jais, generuodamas projektų idėjas bei atsakus į vis pasitaikančius semiotikos puolimus. Pogrindinė kova įrodė esanti puikus pasirošimas akademinėms kovoms Lotynų kvartale, Prancūzijoje ir visame pasaulyje.

Iš anglų kalbos vertė DALIA KALADINSKIENĖ

Versta iš rankraščio

SEMIOTIKA KAIP MOKSLAS

SILVI SALUPERE

Pažvelgę į semiotikos istoriją, matome, kad ji vystosi paraleliai (ir daug kur sutampa) su filosofija, kalbotyra ir logika¹. Semiotika kaip atskira mokslinė disciplina susiformuoja XX a. 6–7 dešimtmetyje, o tai reiškia, kad kaip mokslas semiotika yra gana jaunas. Jurijus Lotmanas rašo: „šis mokslas atsirado šeštuoju mūsų amžiaus dešimtmečiu susikryžius keletui disciplinų: struktūri-

¹ Kaip žinoma, klausimas apie mokslo atsiradimą turi keletą atsakymų, tai priklauso nuo to, kaip apibrėžiama sąvoka „mokslas“. Galima teigti, kad semiotika kaip sąmoningas ženklų naudojimas atsirado kartu su žmogaus mąstymu. Kaip taikliai pastebėjo Merabas Mamardašvilis: „mokslinis mąstymas neįmanomas nei kaip veikla, nei kaip problema – be tam tikrų išankstinių filosofinių žingsnių, be išankstinio filosofinės erdvės susiformavimo mūsų kultūroje. Juk mokslas – tai visų pirma tokia žinojimo ir veiklos rūšis, kuri pagal apibrėžimą nekultūrinė arba virškultūrinė, arba universaliai kultūrinė. <...> kitaip tariant, mokslas atsiranda kaip universalus žmonijos matmuo“ (Мамардашвили 1996: 78). Plg. Su Johnu Deely: „Tas pats mokslas – semiotika kaip mokymas apie ženklus – pastebimas visuose graikų apmąstymuose apie mediciną, filosofiją, kalbą“ (Deely 2005: 8). Tradiciškai manoma, kad mokslas šiuolaikine prasme atsiranda XVII a. Ir čia semiotika turi savo „gairę“: Johnas Locke’as savo „Esė apie žmogaus intelektą“ (1690) pateikė semiotikos apibrėžimą. Cvetanas Todorovas semiotikos pradžią įžvelgia Augustino filosofijoje, tvirtindamas, kad stengiantis suprasti semiotiką mums svarbūs du aspektai: „visų pirma, kai užsiimame semiotika, mūsų diskurso tikslas yra pažinimas, o ne poetinis grožis ar grynai spekuliatyvūs rentiniai; antra, semiotikos objektas yra patys skirtingiausi ženklų tipai, o ne tik, pavyzdžiui, žodžiai. Kiek man žinoma, abi šios sąlygos pirmą kartą buvo įvykdytos šv. Augustino darbuose, nors ir visai ne jis išrado semiotiką <...>, o tik suderino įvairias idėjas ir sąvokas“ (Тодоров 1999: 3).

nei lingvistikai, informacijos teorijai, kibernetikai ir logikai (šita „hibridinė“ kilmė ir turėjo įtakos, kad iki šiol semiotikos esmė ir objektas šiek tiek skirtingai suprantamas minėtų mokslo sričių atstovų).“² „Hibridiškumas“ tik padidėja, jeigu atsižvelgiame, kad didesnioji dalis semiotikos glaudžiai susijusi su filosofija (ypač su fenomenologija ir hermeneutika) ir kad ją – ypač struktūralistinę semiotikos kryptį – stipriai paveikė du, Kristevos nuomone, įtakingiausi „XX a. diskursai“ – froidizmas ir marksizmas. Suprantama, kad šitie semiotikos atsiradimo aspektai ne pati geriausia rekomendacija gauti garbingą „moksliškumo“ statusą.

Semiotikos objektas

Kiekviena mokslinė disciplina numato savo tyrinėjimo objektą, kuris paprastai nurodomas jos pavadinime, o taip pat ir tam tikrą metodologiją. Umberto Eco teigia, kad, palyginti su kitais mokslais, semiotikos padėtis šiuo atžvilgiu kur kas keblesnė dėl keleto priežasčių: (i) modernieji semiotikai vis dar svarsto, kas yra pagrindinės semiotikos lauko kategorijos ir (ii) taip ir nebuvo susitarta, kas įeina į vadinamųjų pamatinių semiotikos kategorijų sąrašą (Eco 1997: 733).

Semiotikos tyrinėjimo objektas yra ženklas (šiuolaikinė semiotika taip pat kalba apie santykius tarp ženklų, ženklinimo procesą ir t. t.). Čia prasideda sunkumai ir problemos, nes klasikinių ženklo apibrėžimų semiotikoje yra mažiausiai du. Su jais atitinkamai susijusios ir dvi pagrindinės semiotikos kryptys: vadinamoji Peirce'o / Morriso semiotika ir Saussure'o semiologija. Tokį skirstymą palaiko ir tai, kad sosiūriškajai kryptčiai daugiausiai atstovauja europiečių darbai (ypač prancūzų), o pirsiskajai – amerikiečių. Pavadinimų skirtumas laikėsi gana ilgą laiką, ir būtent amerikinė „semiotika“ (o ne europinė „semiologija“) laimėjo

² Лотман 2004: 8.

Thomas'o Sebeoko pastangomis, tačiau šių krypčių skirtumai turinio lygmeniu išliko iki šiandien.³

Taigi semiotika ir semiologija, nors abi yra mokslai apie ženklus, vis dėlto pozicionuoja save skirtingai. Peirce'as atstovauja filosofinei prieigai, ženklas jo darbuose susideda iš trijų komponentų (objekto, reprezentameno ir interpretantės), taip pat ypatingą vietą čia užima semiozė (ženklinimo procesas). Peirce'ui semiotika yra tolygi logikai⁴ ir priklauso nuo fenomenologijos ir matematikos. Semiotiką Peirce'as skirstė į tris dalis: „spekuliatyvioji gramatika, arba bendroji gamtos ir ženklų reikšmės teorija; kritika, kuri klasifikuoja argumentus ir apibrėžia kiekvieno iš jų loginį reikšmingumą ir galios laipsnį; metodeutika, tyrinėjanti metodus“.⁵ Nesigilindami į Peirce'o semiotikos tankumynus, tik pastebėsime, kad pagal jo mokslų klasifikaciją semiotika priklauso A mokslų klasei (atradimo mokslams, filosofijos poskyriui (*philosophia prima*), kuriai priklauso fenomenologija, normatyvieji mokslai (estetika, etika ir semiotika) ir metafizika (CP 1.176–1.283). Pats Peirce'as gyvenimo pabaigoje pasiklydo savo „bėglinės semiozės“ labirintuose ir nedaug teatsiranda trokštančių ir

³ Johnas Deely atsimena, kaip piktinosi Sebeokas, kai Greimas, kuris atstovavo logocentrizmui, pasisavino savo pretenzingai pavadintai (Sebeoko nuomone) „Paryžiaus mokyklai“ „semiotikos“ pavadinimą, nors jai labiau būtų tikęs „semiologijos“ apibrėžimas / pavadinimas (Deely 2005: 189 fn).

⁴ Peirce'as seka Johno Locke'o tradicija, kuris *Esė apie žmogaus intelektą* dalija žmogiškąjį žinojimą į tris sritis: fiziką (ji, Thomas'o Sebeoko manymu, yra šiuolaikinių gamtos mokslų analogas), kuri kontempliuoja daiktus ir siekia spekuliatyvios tiesos, praktiką (svarbiausią vietą čia užima etika, t. y. humanitarinių mokslų sritis), kurios tikslas yra teisingai veikti ir siekti malonumo, ir semiotiką, kuri sujungia pirmas dvi sritis. „*Semeiotike* – mokymas apie ženklus. Kadangi patys įprasčiausi ženklai – žodžiai, tai vadinama ir logika. Užduotis – ištyrinėti ženklų, kuriais protas naudojasi, kad suprastų daiktus arba perduotų savo pažinimą kitiems, prigimtį...“ (John Locke, *Essay of Human Understanding*, 1690, Book IV, Chapter XXI). Svarbu pažymėti, kad Locke'ui logika buvo mokymas apie *logos*, taigi jis ją suprato kur kas plačiau nei mes suprantame logiką šiuolaikine prasme. Todėl semiotikos prilyginimas logikai Locke'ui buvo natūralus.

⁵ Пирс 2001: 145–146.

turinčių jėgų lydėti jį šitose klajonėse. Todėl dažniausiai Peirce'o semiotika pateikiama supaprastintai (o tai padėjo atsirasti tam tikrai paradigmai).

Kito semiotikos įkūrėjo Ferdinando de Saussure'o mokslinio palikimo vingiai keisti ir kiek neįprasti mokslo istorijoje. Visiems žinoma, kad pagrindinis jo veikalas – *Bendrosios kalbotyros kursas* (išleistas po mokslininko mirties 1916 m.) buvo sudarytas remiantis Saussure'o studentų konspektais.⁶ Būtent šio veikalo pagrindu ėmė kurtis semiologija. Saussure'as manė, kad naujas, dar neegzistuojantis „semiologijos“ mokslas „turėtų būti socialinės psichologijos dalis“ ir tyrinėti ženklų funkcionavimą visuomenėje. Kalbotyra, Saussure'o nuomone, tėra šio bendrojo mokslo dalis.⁷ Lyginant su Peirce'u čia, atrodo, išskirti kur kas kuklesni uždaviniai. Žvelgiant iš „moksliškumo“ perspektyvos, didesnė sėkmė ir pripažinimas iš pradžių lydėjo būtent semiologinę kryptį, kuri aiškiausiai išreikšta struktūralizme (semiotika iki šiol dažnai tapatinama su struktūralizmu, netgi sakoma, kad ji tėra jo dalis).

Struktūralizmas būtent kalbotyrai buvo numatęs centrinę vietą: „...jau dabar mes turime pripažinti esant įmanoma apversti Saussure'o formulę: kalbotyra nėra dalis – tegu net ir privilegijuoto – bendro mokslo apie ženklus; priešingai, pati semiologija yra tik viena iš kalbotyros dalių, ir būtent ta jos dalis, kuri turi užsiimti *didžiųjų reikšminių kalbos vienetų* tyrinėjimu; to rezultatas – tam tikros bendros paieškos šiuolaikinės antropologijos, sociologijos, psichoanalizės ir stilistikos srityse. Jos visos sutelktos apie reikšmės supratimą.“⁸ Struktūralizmo populiarumą ir patrauklumą lėmė būtent tai, kad, atrodo, galų gale buvo rastas būdas, kuriuo galima pakelti niekinamus humanitarinius mokslus į vieną lygmenį su gamtos mokslais. Vadovaujantis idėja, kad

⁶ Kartais teigiama, kad ten užrašyta daug dalykų, kurių Saussure'as niekada nesakė.

⁷ Coccip 1977: 54.

⁸ Barthes 1967: 11.

kalbos struktūra identiška mąstymo struktūrai ir, atitinkamai, pasaulio organizacijos principams, kalbotyroje vartojama struktūros samprata buvo pritaikyta įvairioms žmogaus veiklos sferoms. Tuo pat metu, būdamas orientuotas į tiksluosius mokslus, struktūralizmas, žvelgdamas į ženklą kaip į tam tikrą konstruktą, linko į subjekto ir sąmonės neigimą (tai galiausiai privedė prie atsakomosios postruktūralizmo reakcijos).

Galima teigti, kad semiologijos kryptį apibendrina Algirdas Julius Greimas, kuris savo žodyne, išleistame 1979 m. (kartu su Josephu Courtésu) nurodo tris termino „semiotika“ reikšmes: 1) tam tikras išreikštas dydis, siekiamas pažinti; 2) pažinimo objektas, išryškėjantis jį aprašant ir kaip aprašymo rezultatas (čia patenka ir Hjelmsslevo semiotikos (ų) tipologija); 3) priemonių, kurios daro įmanomą jo pažinimą, visetas. Šiuo atveju jau susiduriame su semiotikos teorija⁹. Čia pat jis, sekdamas Hjelmsslevu, pateikia ir mokslinės semiotikos apibrėžimą: „mokslinė semiotika <...> čia suprantama kaip semiotika-objektas, aprašomas pasitelkus (eksplicitinę ar implicitinę) semiotikos teoriją (pavyzdžiui, dokumentacijos kalba grindžiama tam tikra teorija, net jei ji nėra itin moksliška)“¹⁰.

Greimo nuomone, išsami semiotinė teorija dar nėra sukurta, tačiau jis aiškiai įsivaizduoja, kokia ji turėtų būti (bet kokios semiotinės teorijos centre turi būti reikšmės teorija¹¹). Šios Greimo idėjos atspindėtos jo knygoje *Struktūrinė semantika: metodo ieškojimas* (1966). Svarstydamas apie europinės ir amerikinės semiotikos skirtumus, Greimas nurodo referento problemą, kuri tik pagilina bedugnę, tvyrančią tarp šių mokyklų: „europinei

⁹ Greimas, Courtés 1979: 339.

¹⁰ Ibid., 340.

¹¹ „Žmogaus pasaulis mums iš esmės atrodo apibūdinamas kaip reikšmės pasaulis. Pasaulis gali būti vadinamas „žmogišku“ tik tiek, kiek jis ką nors reiškia. Taigi tik reikšmę tirdami humanitariniai mokslai gali rasti savo bendrą vardiklį. Iš tiesų, kai gamtos mokslai geidžia sužinoti, koks yra žmogaus pasaulis, žmogaus mokslai <...> kelia klausimą, ką reiškia ir vienas, ir kitas.“ Greimas 2005:31.

semiotikai ženklų analizė – tik pereinamasis etapas einant prie vidinės formų sandaros aprašymo, amerikinei semiotikai (T. Sebeokas) būdinga tendencija sustoti ties ženklu ir užsiimti ženklų klasifikacija, kuri didžiaja dalimi grindžiama tuo, koks yra ženklo ir referento santykis¹².

Iš Estijos semiotikų savo požiūrį šiuo klausimu išdėstė Michailas Lotmanas.¹³ Net ir pritardamas semiotikos skirstymui į dvi kryptis, jis siekia išvengti Peirce'o / Saussure'o dichotomijos ir bando išlaikyti atstumą nuo dominuojančios pozicijos, kuri, Lotmano manymu, būdinga Eco ir prancūzų tyrinėtojams.¹⁴ Pasak jų, semiotiką (skirtingai nuo filosofijos) apibūdina ne tiek specifinė tyrinėjimo sritis, bet veikiau metodai, taigi ji yra pajėgi sėkmingai studijuoti tiek semiotinius, tiek nesemiotinius fenomenus: semiotinė daikto prigimtis nėra *a priori* duota, ji, pasak šių tyrinėtojų, yra semiotinės analizės rezultatas. Lotmanas šiai pozicijai prieštarauja išsakydamas savo požiūrį: „Semiotika yra empirinė disciplina, tyrinėjanti struktūrą, semantiką ir skirtingų ženklų formavimosi sąlygas“ (Lotman, M. 2001: 419 fn).

Šis empirizmas gali kilti tiek iš sosiūriškojo, tiek iš pirsiškojo požiūrio į ženklus (bent jau mano nuomone). Nors ir nuolat pabrėždamas skirtumus tarp Peirce'o tradicijos (substitucinė semiotika, atsirandanti iš scholastinės tezės *aliquid stat pro aliquo* ir siekianti įvesti į semiotiką kuo daugiau fenomenų) ir Saussure'o uždara dviplanė semiotika, kurioje pats ženklas atstovaujamas visiškai skirtingos substancijos (Lotman, M. 2001: 422–429), Lotmanas vis dėlto pasinaudoja abiem semiotikomis savo empirinėje (?) studijoje apie baimę. Jis toliau plėtoja šią temą kitame

¹² Greimas, Courtés 1979: 350–351.

¹³ Kitų Estijos semiotikų požiūriai, deja, žinomi, tik iš žodinių diskusijų, taigi negali būti pacituoti.

¹⁴ Suplakti į viena Eco ir prancūzų semiotikus, mano nuomone, nėra teisinga (ir pats Eco su šiuo tapatinimu niekaip nesutiktų). Semiotikos lauke aktyviai reiškiasi daug prancūzų semiotikų ir visi jie skirtingi. Su tam tikromis išlygomis galima būtų diskutuoti apie panašumus tarp Eco ir prancūzų postruktūralistų, tačiau netgi čia reikėtų būti itin atsargiems su išvadomis.

straipsnyje (Lotman, M. 2002), vadindamas Peirce'o semiotiką atomistine (nes jos pagrindą sudaro identifikacijos procesas), o Saussure'o semiotiką – holistine (čia pagrindas yra vertimas), galiausiai pareiškdamas:

Šiuolaikinėje semiotikoje galime matyti tam tikrą disproporciją tarp semiotinės teorijos ir praktinių jos rezultatų. Naudodamasi siūlomais terminais, semiotikos teorija iškyla visų pirma iš atomistinės paradigmos, tačiau patys svarbiausi ir įdomiausi rezultatai priklauso holistinei paradigmai. Taigi, praktinė užduotis, mano nuomone, yra vystyti holistinę semiotinę teoriją (Lotman, M. 2002: 525).

Šio straipsnio autorė daugiau linksta į Peirce'o pusę ir jo holizmą (turime omenyje „begalybinės semiozės“ ir *synechizmo* – ištinės sąveikos – sampratą). Net ir Lotmano teiginys, kad Peirce'o semiotikoje tyrinėjami dalykai yra beveik visi priskiriami kalbėjimo sričiai, atrodytų labiau remia holistinę sampratą. Pripažindami kalbos vaidmenį (ne sosiūriškos dichotomijos, bet kasdiene prasme) žmonių kaip biologinės rūšies raidoje Peirce'o pasekėjai (Sebeokas, Deely) plėtoja integralų pasaulio vaizdą, persmelktą vienijančios jėgos – semiozės.¹⁵

Apibendrinant galima pasakyti, kad dvi semiotikos kryptys gali būti aiškiai atskiriamos, net jei jas aiškinant nuomonės ne visada sutampa. Taip pat nėra jokio pagrindo teigti, kad viena iš jų (Peirce'o semiotika) veda į filosofines bendrybes, o kita užsiima tik konkrečiu ženklų tyrinėjimu.

¹⁵ Deely teigia, kad semiozė kaip semiotinių tyrinėjimų tema „įrėmina ir suteikia pamatą žmogiškojo žinojimo visumai. Šie nauji rėmai ir pamatas apimty ne vadinamuosius humanitarinius ir socialinius mokslus, kaip jau matėme pososiūrinėje semiologijoje, bet taip pat ir vadinamuosius „tiksluosius“ arba gamtos mokslus, todėl kad jie taip pat randasi semiozės viduje ir jų vystymasis priklauso apskritai nuo antroposemiozės patirties ir procesų, kaip rodo holistinė semiotikos tradicija, susiformavusi po Peirce'o (Deely 2005: 36).

Semiotika ir kiti mokslai

Pažvelkime dabar į Michelio Foucault knygoje *Daiktai ir žodžiai* (*Les Mots et les Choses*, 1966) pasiūlytą „epistemologinį tribriaunį“ ir pabandykime atsakyti į klausimą, ar semiotika telpa į šitą schemą ir, jei taip, kur galėtų būti jos vieta. Kaip gerai žinome, savo knygoje Foucault teigia, kad humanitariniai mokslai atsirado tik įpusėjus XIX amžiui (tai tapo įmanoma iškilus šių mokslų objektui – žmogui). Foucault niekada nelaikė savęs nei struktūralistu, nei postruktūralistu, nei semiotiku ar filosofu (nors ir buvo vadinamas visais šiais vardais). Tačiau tai, kad jis darė įtaką daugeliui sričių, šiandien yra akivaizdu. Gilles'is Deleuze'as¹⁶, ilgametis Foucault draugas, tvirtino, kad jo darbai priklauso „didesiems veikalams, kurie pakeitė mūsų supratimą apie tai, ką reiškia mąstyti“ (Deleuze 2006: 120).

Taigi, Foucault nuomone, šiuolaikinę epistemą nusako atvira trimatė erdvė, kurioje išsidėsto:

1. Matematikos ir fizikos mokslai, suvokiantys tvarką kaip dedukcinę ir linijinę seką.

2. Tokie mokslai kaip kalbotyra, biologija, ekonomika, kurie siekia taip sudėlioti diskretinius, bet panašius elementus, kad tarp jų atsirastų priežastinis ryšys ir susidarytų struktūrinės erdvės.

Tarp pirmųjų ir antrųjų mokslų įsiterpia tam tikra bendra plokštuma, kuri, priklausomai nuo prieigos, gali tapti lauku, kuriame matematiniai principai bus taikomi empiriniams mokslams, arba lauku, kuriame bus matematiškai apdorojama tai, kas biologijoje, kalbotyroje, ekonomikoje pasiduoda matematizacijai.

¹⁶ *Kas yra filosofija*, parašytame kartu su Felixu Guattari, Deleuze'as taip pat pasiūlo tam tikrą erdvinį mąstymo ir pagrindinių jo formų modelį, mąstymo topologiją, pagal kurią visas žmogiškasis galvojimas gali būti padalytas į tris sritis: „Filosofija, menas ir mokslas nėra mentaliniai objektyvuoto proto objektai, bet trys aspektai, kuriais protas tampa subjektu, Mąstymu–protu. Tai yra trys lėktuvai, trys plaustai, kuriais protas iriasi per chaosą.“ (Deleuze, Guattari 1994: 210).

3. Filosofinė refleksija, besirutuliojanti kaip mintis apie Tapatybę. Ji turi bendrą plokštumą su kalbotyra, biologija, ekonomika, nes toje plokštumoje gali reikštis ir reiškiasi įvairaus pobūdžio filosofijos (gyvenimo, visuomenės susvetimėjimo, simbolinių formų ir t. t.). Ši bendramatė plokštuma atsiranda, kada į filosofiją perkeliamos įvairios sąvokos ir problemos, išylančios kitose empirinėse srityse. Taip atsiranda „regioninės ontologijos“, kurios siekia apibrėžti, kas yra kalba, gyvenimas, darbas. Filosofinis matmuo turi bendrą plokštumą ir su matematikos mokslais – tai mąstymo formalizacija.¹⁷

Humanitariniai mokslai¹⁸ nepriklauso nė vienam iš minėtų matmenų, tačiau vis dėlto jie šliejasi prie šito tribriaunio, užpildydami „ertmes“, kurios negali būti paaiškintos kitų mokslų metodais. Tikslią humanitarinių mokslų vietą sunku apibrėžti, todėl jie kelia pavojų kitoms žinijos sritims (mažiausias nukrypimas nuo „savo plokštumos“ ir rizikuojama susimaišyti su humanitariniais mokslais – taip atsiranda įvairaus plauko „sociologizmas“, „psichologizmas“, t. y. įvyksta antropologizacija).

Tokia humanitarinių mokslų padėtis lemia jų nepastovumą ir paaiškina, kad „jų nepasitikėjimas savo mokslškumu, pavojingas flirtas su filosofija, jų apytikris rėmimasis kitomis žinojimo sritimis, jų antrinė kilmė ir vis dėlto – pretenzijos į visuotinumą – visa tai nėra, kaip dažnai galvojama, kažkokio ypatingo jų objekto stangrumo pasekmė; to priežastis anaip tol ne metafizinis statusas, ne neįveikiamas žmogaus, apie kurį humanitariniai mokslai kalba, transcendentiškas, o tos epistemologinės konfigūracijos, kurioje jie atsidūrė <...> sudėtingumas, jų santykis su šiais trimis matmenimis“¹⁹.

Jeigu pamėgintume apibrėžti semiotikos vietą, kuriam matmeniui ji priklausytų? O gal kaip ir humanitariniai mokslai ji būtų

¹⁷ Foucault 2002: 378.

¹⁸ Foucault nuomone, istorija yra visų humanitarinių mokslų pradžia.

¹⁹ Foucault 2002: 380.

visur ir niekur? Čia iškart krinta į akis semiotikų daugybiškumas: struktūralizmas, kuriam tarsi būdingas mąstymo formalizavimas (Greimo struktūrinė semantika, ankstyvieji Kristevos tyrinėjimai, Ščeglovo-Žolkovskio, priklausančio Tartu mokyklai, modelis ir daugelis kitų), itin sparčiai besivystanti biosemiotika²⁰, kurios įvairios kryptys atsidurtų arba tarp pirmojo ir antrojo²¹, arba tarp antrojo ir trečiojo matmens (bioetika ir pan.²²), tačiau liktų vis dėlto arčiau antrojo²³. Johno Deely semiotikos supratimas beveik ištiesai priklauso trečiajam matmeniui.

Šia prasme semiotika yra humanitarinis mokslas *par excellence*, nes ji turi ypatingą gebėjimą įsiveržti į beveik visas žinojimo sritis²⁴, pretenduodama į visuotinumą. Būtent todėl semiotika laikoma pavojinga ir būtent todėl, kaip bet koks pavojingas dalykas, ji kelia susidomėjimą.

Mokslo biurokratai vis dar vargsta laužydami galvas, kuriems mokslams semiotiką priskirti. Geras pavyzdys yra Bendroji Europos mokslų klasifikacijos schema (*Common European Research Classification Scheme CERS*), kuri šiuo metu oficialiai naudojama Estijoje. Pagal ją semiotika priskiriama poskyriui H352 Gramatika, semantika, semiotika, sintaksė (H reiškia Humanitariniai mokslai). Mes galime tik palaimingai atsidusti, kad gavome ne per blogiausią vietą.

Semiotika kaip modeliavimas ir kritika

Julija Kristeva pasiūlė semiotikos supratimą, kuris panašus į mūsų pristatytąjį, tačiau vis dėlto nuo jo skiriasi. Semiotikos aukso

²⁰ Dėkoju Kalevi Kulli už pagalbą.

²¹ Pvz., Vehkavaara 2002.

²² Žr.: Weber 2002; Ponzio; Petrilli 2001.

²³ Pvz., Pattee 2005.

²⁴ Semiotikos įsiveržimą į visas mokslo šakas akivaizdžiai liudija keturtomė semiotikos enciklopedija (Posner et al. 1997–2004), kur tokios rūšies straipsniai kaip „semiotiniai X aspektai“ skirti beveik visiems mokslams.

amžiuje Kristeva su kolegomis aktyviai dalyvavo grupės, susibūrusios aplink žurnalą *Tel Quel*²⁵, veikloje. Tai buvo žmonės, kurie nuoširdžiai tikėjo jų kuriamo Semiotikos projekto visagalybe.

Jau Nilsas Boras sakė, kad mokslininkai neturi nieko bendro su „tikrove“, jų darbas – kurti modelius²⁶. Kristevos nuomone, semiotikos specifika, tuo, kas ją išskiria iš kitų mokslų apskritai ir skiria nuo tikslųjų mokslų, yra tai, kad nors „panašiai kaip tiksluosiuose moksluose, modeliai, kuriuos kuria semiotika, yra reprezentacijos ir, kaip tokie, pasižymi erdvinėmis-laikinėmis koordinatėmis“, vis dėlto semiotika, „skirtingai negu tikslieji mokslai, kuria tokio modeliavimo teoriją, koku pati ir yra, – teoriją, kuri iš principo gali būti pritaikoma net ir nereprezentatyviniams objektams“²⁷.

Kristeva piešia išpūdingą semiotikos ateitį su jos laukiančiais uždaviniais: „Atsirasdama taške, kur patys įvairiausi mokslai susiliečia su nepertraukiamu kūrybiniu procesu, semiotika nesugebėtų sustingti taip, kaip koks nors konkretus mokslas, o juo labiau kaip mokslas apskritai: semiotika – tai atviras tyrinėjimo kelias, tai kritika, nuolat atsigręžianti į save pačią, kitaip tariant – savikritika. Būdamą savęs pačios teorija, semiotika yra toks mąstymo tipas, kuris, anaipatol nepavirsdamas sistema, sugeba pats save modeliuoti (savireflektuoti)“²⁸.

²⁵ 1960 m. Philippe'as Sollersas kartu su avangardo rašytojais įkūrė žurnalą *Tel Quel*, kuris nuo 7 dešimtmečio antrosios pusės tapo prancūzų (post)struktūralistinių idėjų tribūna. *Tel Quel* tikslai buvo: 1) sukurti bendrą ženklų sistemų teoriją; 2) formalizuoti semiotines sistemas iš komunikacijos perspektyvos, t. y., pabandyti išskirti reikšmės radimosi zonas komunikacijoje; 3) politizuoti tekstą (čia: diskursą). Visa politika iš esmės pasirodo esanti kalbos politikos rezultatas. (*Tel Quel*, 1998).

²⁶ „Kvantinio pasaulio nėra. Tai tik abstraktus fizikinis aprašymas. Klaidinga galvoti, kad fizikos užduotis yra paaiškinti, kaip ir kas yra gamtoje. Fizika rūpinasi tuo, ką mes galime pasakyti apie gamtą [...]“ (McEvoy 2001: 291).

²⁷ Kristeva 1969: 29–30.

²⁸ Ten pat.

Toliau Kristeva permąsto pačią moksliskumo sampratą: „būdamą erdvė, kurioje mokslai patys save pergyvena, semiotika pasirodo kaip šio proceso savimonė, taigi ir kaip „moksliskumo“ permąstymas; būdamą tam tikru atžvilgiu mažesnė (arba didesnė) už mokslą, ji veikiau tampa agresijos ir iliuzijų praradimo erdve paties mokslinio diskurso viduje“²⁹.

Semiotika tampa mokslų ideologija, ji „siekia tapti tokiu diskursu, kuris galėtų sudrausminti metafizinį filosofo kalbėjimą savo griežta mokslinė kalba³⁰, gebančia sukurti įvairius socialinio funkcionavimo modelius (taikomus skirtingoms semiotinėms praktikoms)“³¹.

Tokia semiotika naudojasi kitų mokslų modeliais ir, tai darydama, ji „griauna tikslas prielaidas, kurios sudaro mokslinės prieigos pamatą; kalbotyra, matematika ir logika, įpintos į semiotiką, pasirodo kaip „sugriautos prielaidos“, neturinčios nieko (arba mažai) bendro su tuo statusu, kurį jos turi už semiotikos ribų. Šie pagalbiniai mokslai ne tik sudaro savotišką sandėlį, iš kurio semiotika semiasi savo modelius, bet ir tampa jai *neigimo objektu*: ji neigia šį objektą tam, kad eksplicitiškai susiformuotų kaip kritinė praktika“³². Suprantama, kad toks laisvas elgesys su kitų mokslų nuosavybe sukelia protestą ir atrodo pavojingas, apie tai kalbėjo ir Foucault.

Semiotika kaip mokslų pradžia arba metamokslas

Semiotika dažnai būdavo kaltinama „imperializmu“, esą, ji stengiasi išrūpinti sau kažkokį ypatingą statusą tarp kitų mokslų,

²⁹ Ten pat, 31.

³⁰ Iškart peršasi palyginimas su Husserlio užmoju sukurti filosofiją kaip griežtą mokslą.

³¹ Kristeva 1969: 55.

³² Ten pat, 32.

pakilti aukščiau jų. Kuo gi semiotikai patys grindžia šį ypatingą semiotikos vaidmenį? Ir ar pakankamai tvirti jų argumentai?

1984 metais pasirodė bendras žinomiausių semiotikų straipsnis, savotiškas manifestas, kuriame buvo apibrėžta semiotikos esmė ir jos vieta tarp kitų mokslų. Būtent iš ten kilo metaforiškas semiotikos kaip „skėtinio mokslo“ vaizdinys: „semiotika turėtų įrėminti mokslus, kad būtų galima iš naujo permąstyti jų pagrindus ir žengti toliau taku, kuris – tai galima įrodyti – neveda į filosofinį akligatvį, atsirandantį primetus pasirinkimą tarp realizmo ir idealizmo, tartum šios dichotomijos (atmetančios visas kitas alternatyvas) galimybės būtų pakankamos aiškinant žmogiškąją patirtį“³³.

Šios tezės autoriai atstovauja būtent pirsiskajai semiotikai, jų atspirties taškas – semiozės samprata. Tačiau prie panašių išvadų galima būtų prieiti žengiant ir sosiūriškos tradicijos keliu, nurodytu Louis'o Hjelmslevo, kuris tvirtino, kad „...nepavyksta rasti tokių nesemiotikų, kurios nebūtų semiotikos komponentėmis, ir galiausiai nelieka objektų, kurių negalėtų paaiškinti kalbotyros teorija. Semiotinė struktūra pasirodo besąs toks atspirties taškas, iš kurio gali būti tyrinėjami visi moksliniai objektai“³⁴.

Iš dabartinių semiotikų galėtume paminėti Johną Deely, karštai ginantį idėją, jog semiotika yra jungiamoji humanitarinių ir gamtos mokslų grandis (t.y., ji apima ir gamtą, ir kultūrą)³⁵:

Semiotika yra perspektyva arba požiūrio taškas, kuris atsiranda suvokus, kokios yra kiekvieno mąstymo ir tyrinėjimo metodo prielaidos. Semiotika išskyla bandant tematizuoti pagrindą, kuris yra bendras visiems metodams ir akivaizdžiai juos palaiko tiek, kiek jie yra patikimos priemonės, skatinančios tyrimo pažangą. (Deely 2005: 13)

³³ Anderson et al. 1984: 7. Plg.: „Semiotika, be abejo, yra mokslas be objekto <...> Tačiau *a priori* ji yra metamokslas, kadangi neturi savo objekto ir naudojami semiotiniais modeliais.“ (Chernov 1988: 7).

³⁴ Hjelmslev 1961: 127.

³⁵ Thomas'ui Sebeokui, padariusiam Deely didžiausią įtaką, „semiotika iš tikrųjų yra santykio tarp proto ir tikrovės tyrinėjimas.“ (Sebeok 1997: 291). Jis taip pat nemato esminio skirtumo tarp humanitarinių ir „griežtųjų“ mokslų.

Taigi „semiotika suteikia perspektyvą visuminei patirčiai; remdamasi savo pačios patirtimi, ji tampa „pirmuoju“ mokslu. <...>“ (Deely 2005: 102). Žinoma, visa tai laukia semiotikos ateityje, o dabar:

Tarp humanitarinių mokslų semiotika yra unikali tuo, kad tyrinėja tai, kas yra visų mokslų matrica, ir atskleidžia centrinę istorijos vaidmenį bandant suvokti supratimo visuotinumą. Istorijos svarba supratimui atsiskleidžia per kultūros kodus, kurie vieninteliai anapus individualių išvalgų išlaiko bendramatiškumą arba <...> bendrą mentalitetą. (Deely 2005: 109)

Aukščiau išdėstyti argumentai glaudžiai susiję su semiotikos kaip inter(trans?)disciplininio mokslo samprata. Čia taip pat galima išvelgti užmojų išpręsti pamatinius filosofinius klausimus. Tačiau semiotikos ir filosofijos santykio klausimas yra per platus, kad į jį atsakytume šiame straipsnyje.

Dabar būtų logiška apžvelgti semiotiką kaip mokslo teoriją ir mokslo tyrinėjimo pagrindą. Walterio A. Kocho rinkinyje *Semiotik und Wissenschaftstheorie* (1990) semiotika kaip mokslas analizuojama su vokišku kruopštumu. Šioje knygoje Christoph Hubig dalija semiotiką į dvi dalis: mokslas-objektas ir metamokslas. Pirmoji apima semiotiką, kilusią iš Saussure'o kalbotyros darbų ir suprantamą kaip bendrasis mokslas apie ženklus; tyrimo objektas čia yra ženklas (pirmiausia kalbinis) ir santykiai tarp signifikanto-signifikato. Šį mokslą galima nusakyti, viena vertus, kaip Peirce'o semiotikos rekonstrukciją, kita vertus, čia būdinga refleksija, prišliejanti semiotiką prie hermeneutikos tradicijos.

Tačiau tuo pat metu Hubigas teigia, kad labai svarbu yra išskirti skirtingus refleksijos lygmenis pačioje semiotikoje, nes tai leistų stebėti ir analizuoti skirtingiausius mokslinius fenomenus.

Tokiu būdu susiedamas mokslo teoriją, patį mokslą ir tikrovę, Walteris A. Kochas pasiūlo „evoliucinės kultūrinės semiotikos“ sampratą, kuri, pasak jo, sudarytų pagrindą tokio pobūdžio holistiniam

pasaulio modeliui ir suteiktų mums taip reikalingą perspektyvą (Koch 1990).

Preliminarios išvados

Šiame straipsnyje nebandėme išsamiai aprašyti visų esančių nuomonių apie semiotiką ar paskelbti kažkokią galutinę tiesą. Nepaliestos liko daug įdomių ir svarbių problemų (pavyzdžiui, semiotika ir filosofija, semiotika ir kognityviniai mokslai, semiotikos praktika, pseudosemiotika).

Įdomu pažvelgti į semiotikos „moksliškumą“ per mokslo filosofo Imre's Lakatoso³⁶ teorijos ir metodologijos prizmę. Be jokios abejonės, galima tvirtinti, kad semiotikoje gyvos Saussure'o ir Peirce'o (manychiau, kad Estijoje ir – Jurijaus Lotmano)³⁷ įkvėptos tyrinėjimo programos, turinčios savo daugiau ar mažiau „tvirtą“ branduolį ir tam tikrą „apsauginį diržą“. Jeigu paklaustume, ar čia mes turime reikalą su mokslinėmis, t.y. progresuojančiomis programomis, ar vis dėlto pseudomokslinėmis, Lakatoso teorija mums sunkiai duotų vienareikšmį atsakymą.

Ar semiotika yra tyrimo programa, kuri padeda mums „atkleisti iki tol nežinomus, naujus faktus“, ar ji mums pateikia „dramatiškas nenuspėjamas ir stulbinančias prognozes“³⁸, o gal šita teorija kaip tik prasilenkia su faktais? Ar apkritai kalbant apie tą semiotikos dalį, kuri prisiima universalaus mokslo vaidmenį (beje, ne tik aprėpiančio visus kitus mokslus, bet ir iš anksto juos

³⁶ Lakatos 1980.

³⁷ Biosemiotikai čia turbūt priešlietu ir Jakobą von Uexküllį.

³⁸ Galima prisiminti Deely, kuris po diskusijos apie keturis semiotikos (supratimo) amžius pranašavo, „kad penktasis semiotikos amžius ateis ne anksčiau kaip XXII a. ar net (labiausiai tikėtina) ne anksčiau XXV amžiaus. Tai įvyks, kai bus išsivysčiusi nauja inteligibili semiotinių gyvūnų karta, kuriai „ženklų veiksmo“ samprata, objektyvus santykis su ženklų sistemomis, atsirandančiomis sąveikaujant gamtai ir kultūrai, tiek spekuliatyviu, tiek praktiniu aspektais ir teorinėje, ir praktinėje plotmėje atrodys visiškai natūralus. (Deely 2001: 157).

numatančio), įmanoma kalbėti apie laikiną teorijos ir faktų susiejimą (nustatymą, kas prieš ką eina)?

Jeigu semiotika – tai nuolatinis modeliavimas ir kritika, savęs pačios teorija, kaip tvirtina Kristeva, tai ši teorijos ir fakto priešprieša mums tartum išsprūsta. Būtent dėl šio neapibrėžtumo semiotika yra kritikuojama, tvirtinant, kad ji tarsi ir nelabai pati nori būti „normalus mokslas“ (kalbant Thomas'o Kuhno terminais), kuriame kiekvienas naujas atradimas gali būti paaiškinamas iš vyraujančios paradigmos pozicijų. Apibrėžtai paradigmai atsirasti trukdo ir ta aplinkybė, kad semiotika kuria savo metodą, o iš dalies ir metakalbą, kiekvieną kartą vis naujai, atsižvelgiant į tyrinėjamą objektą. Jei prisimintume antrą mokslų kriterijų pagal Lakatosą – tyrinėjimo programos nenutrūkstumą, semiotikoje jis lyg ir atpažįstamas (ypač tada, kai Lakatosas pateikia marksizmą ir froidizmą kaip pavyzdžius). Sunku atsispirti pagundai vėl pacituoti Deely, pagal kurį šiuolaikinė, postmoderni era atnešė du atradimus: „pirma, tai naujas ženklas apibrėžimas, kuris apnuogina pamatinę semiotikos vaidmenį kiekvienai patirties ir pažinimo teorijai: ženklas yra tai, *kas yra kiekvieno objekto prielaida*. Antra, parankus aprašymas, o galbūt net galėtume sakyti – adekvatus semiotikos savęs pačios apibrėžimas kaip galimybės būti suklaidintam tyrinėjimo.“ (Deely 2005: 175).³⁹

Tačiau ar to užtenka, kad semiotika galėtų vadintis mokslu? Pagal Lakatosą – ne, bet juk ir pati Lakatoso teorija tėra viena iš tyrinėjimo programų, kurią lygiai taip pat galima atmesti. Galiausiai,

³⁹ Deely priešpriešina savo apibrėžimą dviem kitiems (kurie gali būti laikomi koherentiško tyrimo programos rezultatu): „Pirmasis, plačiai išgarsėjęs apibrėžimas priklauso Umberto Eco (1976). Jis teigė, kad semiotika tiria visa tai, kas gali būti panaudota melavimui, taip išvengdama vienpusiškumo. Antrąjį, mažiau žinomą, bet ne mažiau teatrališką apibrėžimą pasiūlė Paulis Bouissacas: pasak jo, semiotika, tyrinédama viską, kas yra įdomu, užsimoja per plačiai, bet verta dėmesio jos prielaida, kad tai, kas įdomu, įtraukia semiozę; ją tyrinédama semiotika pasiekia deramų rezultatų; tačiau dėl ženklui būdingo indiferentiškumo apibrėžtai arba vienareikšmei jo objekto tikrovei tai, ką semiotika atskleidžia, yra klaidos galimybė; ji neatsiejama nuo priemonių, kuriomis naudojamas tyrinédami tiesą.“ (Deely 2005: 175 fn).

pati semiotika, atrodo, nelabai jaudinasi dėl savo „moksliškumo“. Ji tiesiog yra.

Iš rusų kalbos vertė DALIA KALADINSKIENĖ

Versta iš rankraščio

Literatūra

- Anderson, Myrdene, Deely, John, Krampen, Martin, Ransdell, Joseph, Sebeok, Thomas A., Uexküll, Thure von 1984, „A semiotic perspective on the sciences: Steps toward a new paradigm“, *Semiotica* 52(1/2): 7–47.
- Barthes, Roland 1967, *Elements of Semiology*, New York: Hill and Wang.
- Bouissac, Paul 2010, *Saussure. A Guide for the Perplexed*, London: Continuum.
- Chernov, Igor 1988, „Historical survey of Tartu–Moscow Semiotic School“, in: Broms, Henri, Kaufmann, Rebecca (eds.), *Semiotics of Culture. Proceedings of the 25th Symposium of the Tartu–Moscow School of Semiotics, Imatra, Finland, 27th–29th July, 1987*, Helsinki: Arator Inc, 7–16.
- CP = see Peirce, Charles S. 1931–58.
- Deely, John 2001, *Four Ages of Understanding. The first postmodern survey of philosophy from ancient times to the turn of the twenty-first century*, Toronto: University of Toronto Press.
- Deely, John 2005, *Basics of Semiotics / Semiootika alused*, Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Deleuze, Gilles 2006[1986], *Foucault*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Deleuze, Gilles, Guattari, Felix 1994[1991], *What is Philosophy?* New York: Columbia University Press.
- Eco, Umberto 1997, „History and historiography of semiotics“, in: *Semiotik: ein Handbuch zu den zeichentheoretischen Grundlagen von Natur und Kultur = Semiotics: a handbook on the sign-theoretic foundations of nature and culture. Halbband 1*, Berlin, New York: de Gruyter, 730–746.
- Foucault, Michel 2002[1966], *The Order of Things*, London and New York: Routledge.
- Greimas, Algirdas J. 2005, *Struktūrinė semantika: metodo ieškojimas*, Vilnius: Baltos lankos.
- Greimas, Algirdas J., Courtés, Joseph 1979, *Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris: Hachette, 1979.
- Hjelmslev, Louis 1961[1943], *Prolegomena to a Theory of Language*, Madison: University of Wisconsin Press.
- Hubig, Christoph 1990, „Semiotik als Objekt- und Metawissenschaft: Zum wissenschaftstheoretischen Status der Semiotik“, in: Koch, Walter A. (ed.), *Semiotik und Wissenschaftstheorie*, Bochum: Brockmeyer, 1–12.

- Koch, Walter A. 1990, „Semiotik, Kultursemiotik und Evolutionäre Kultursemiotik als Prototypen für die Aufteilung von Wissenschaft und Wirklichkeit“, in: Koch, Walter A. (ed.), *Semiotik und Wissenschaftstheorie*, Bochum: Brockmeyer, 118–156.
- Kristeva, Julia 1969, *Séméiotikè. Recherches pour une sémanalyse*, Paris: Éditions du Seuil.
- Lakatos, Imre 1980, *The Methodology of Scientific Research Programmes (Philosophical Papers, vol. I*, Worrall, John; Currie, Gregory, eds.), Cambridge University Press.
- Locke, John 1979, *An Essay Concerning Human Understanding*, Oxford: Clarendon Press.
- Lotman, Jurij 2000 = Лотман, Юрий, „Люди и знаки“, in: Лотман, Юрий, *Семиосфера*, С.-Петербург: Искусство–СПБ, 5–11.
- Lotman, Mikhail 2001 = Лотман, Михаил, „Страх: семиотика культуры и феноменология (к постановке проблемы)“, *Sign Systems Studies* 29(2): 417–439.
- 2002, „Atomistic versus holistic semiotics“, *Sign Systems Studies* 30(2): 513–527.
- Mamardashvili, Merab 1996 = Мамардашвили, М. К., „Введение в философию“, *Необходимость себя*, Москва: Лабиринт, 7–155.
- McEvoy, Paul 2001, *Niels Bohr: Reflections on Subject and Object*, San Francisco: MicroAnalytix.
- Pattee, Howard H. 2005, „Physics and metaphysics of biosemiotics“, *Journal of Biosemiotics* 1(1): 223–238.
- Peirce, Charles S. 1931–58, *Collected Papers of Charles S. Peirce*, 8 vols. Cambridge: Harvard University Press. [Hartshorne, Charles, Weiss, Paul (eds.), 1931–1935; vols. 7–8. Burks, A. W. (ed.) 1958, In-text references are to CP, followed by volume and paragraph numbers]
- Peirce, Charles S. 2001 = Пирс, Чарльз Сандерс 2001 [1931], *Принципы философии*, т. 1. Санкт-Петербург, Санкт-Петербургское философское общество.
- Pietarinen, Ahti-Veikko 2006, „Interdisciplinarity and Peirce’s classification of the Sciences: A Centennial Reassessment“, *Perspectives on Science* 14(2): 127–152.
- Ponzio, Augusto, Petrilli, Susan 2001, „Bioethics, semiotics of life, and global communication“, *Sign Systems Studies* 29(1): 263–276.
- Posner, Roland, Robering, Klaus, Sebeok, Thomas A. (eds.) 1997–2004, *Semiotics: A Handbook on the Sign-Theoretic Foundations of Nature and Culture*, 4 vols. Berlin: Walter de Gruyter.
- Saussure, Ferdinand 1977 = Соссюр, Фердинанд де 1977 [1916], „Курс общей лингвистики“, in: Соссюр, Фердинанд де, *Труды по языкознанию*, Москва, Прогресс, 31–273.
- Sebeok, Thomas 1997, „What is semiotics, really?“ Interview with Thomas Sebeok, *Trames* 1(51/46), 4: 291–305.
- Tel Quel* 1998[1968], „Division of the Assembly“, in: French, Patrick, Lack, Roland-Francois (eds.), *The Tel Quel Reader*, London: Routledge, 21–24.

- Todorov, Tzvetan 1984[1977], *Theories of the Symbol*, Ithaca: Cornell University Press.
- Todorov, Tzvetan 1999 = Тодоров, Цветан 1999 [1977], *Теория символа*, Москва: Дом интеллектуальной книги.
- Vehkavaara, Tommi 2002, „Why and how to naturalize semiotic concepts for biosemiotics“, *Sign Systems Studies* 30(1): 293–313.
- Weber, Andreas 2002, „Feeling the signs: The origins of meaning in the biological philosophy of Susanne K. Langer and Hans Jonas“, *Sign Systems Studies* 30(1): 183–200.

Iš rusų kalbos vertė DALIA KALADINSKIENĖ

Versta iš rankraščio

GREIMO IR PEIRCE'Ų SEMIOTIKOS

THOMAS F. BRODEN

Įvadas

Daugelis lietuvių intelektualų yra susipažinę su savo tautiečio A. J. Greimo semiotika. Veikalai, pristatantys jo metodą, yra prieinami lietuviškai, kaip ir straipsniai, kuriuose apibendrinama ir apmąstoma jo darbų visuma. Kita vertus, yra ir kita pasaulyje pripažinimo sulaukusi, bet Lietuvoje mažiau žinoma semiotika – turiu omenyje Charleso Sanderso Peirce'o mokyklą. Šiame straipsnyje apžvelgiamos abi semiotikos kryptys, jame remiamasi prielaida, kad skaitytojais išmano Greimo semiotiką, bet pirsiškoji jiems mažiau žinoma. Taigi straipsnyje lyginamos dvi semiotinės priegigos ir išskiriami trys prancūzų semiotikos mėginimo atsakyti į Peirce'o semiotiką etapai. Deja, šis bandymas užmegzti pokalbį labiau panašus į monologą nei dialogą, nes tik keletas Peirce'ą nagrinėjusių mąstytojų buvo susipažinę su Greimo darbais.

Lyginant dvi semiotikas, atkreipiamas dėmesys į kritiką, kurią pirsininkai išsakė „sosiūriškųjų“ perspektyvų plačiąja prasme adresu, net jei šios daugeliu atžvilgių prasilenkia su Greimo projektu.¹ Taip pat paminėsime naujausius tyrinėjimus, kurie bando gretinti šias dvi semiotikas ir pasiūlo dvi svarbias temas, kurių nė viena semiotika pakankamai netyrinėjo, bet kurios nusipelnė nūdienos semiotikų dėmesio.

¹ Žr. Thomas F. Broden, „Greimas between France and Peirce“, *The American Journal of Semiotics*, 2000, Nr. 15–16, p. 27–89.

Greimas ir Peirce'as: leidybos istorija

Algirdo Juliaus Greimo ir Charleso Sanderso Peirce'o darbų publikavimo istorijos labai skirtingos. Ankstyvieji Greimo tyrinėjimai, rašyti prancūzų kalba, netapo užbaigtomis monografijomis ir nebuvo išleisti arba išėjo kaip padriki straipsniai moksliniuose žurnaluose, kur jie daugeliu atvejų šiandien nebeprieinami. Kita vertus, įpusėjęs 7 dešimtmečiui, daugelis brandžiųjų Greimo veikalų pasirodė svarbiausiuose prancūzų žurnaluose ir knygų serijose. Greimo darbai yra gerai struktūruoti, parašyti skaidria, labai abstrakčia ir sausa moksline kalba. Jo studentų ir bendradarbių pastangomis, daugelis Mokytojo darbų buvo išversti ir publikuoti jam gyvam esant periodiniuose žurnaluose, o taip pat išėjo kaip knygos anglų, italų, portugalų ir ispanų kalbomis.

Šiandien, prabėgus dvidešimčiai metų po Greimo mirties, iš tuzino knygų, kurių autorius ar bendraautoris jis yra, tik dviejų nebegalima rasti Prancūzijos knygynuose. Didžioji jo veikalų dalis yra prieinama daugeliu romanų kalbų, o taip pat labiausiai kalbama pasaulio kalba – kinų. Kita vertus, nėra išleista jo raštų rinktinė, kaip, pavyzdžiui, Romano Jakobsono ir Roland'o Barthes'o atvejais, taip pat niekur nespausdinta jo seminarų medžiaga, nors yra išlikę daugelio jų užrašai. Nėra jokia kalba išleistos Greimo semiotikos „chrestomatijos“ ar antologijos, kur vienoje vietoje būtų pristatomos pagrindinės sąvokos ir interesų laukas. Daugelį savo tyrinėjimų lietuvių mitologijos srityje Greimas rašė lietuviškai; pomirtinis leidinys turėtų pateikti šiuos Greimo darbus vienoje monografijoje, tačiau tik pusė jų tėra išversta į kurią nors kitą kalbą.

Panašiai kaip Jeanas Paulis Sartre'as, Peirce'as beveik be paliovos rašė ir nemažai savo rašinių publikavo. Vis dėlto liko daug neskelbtų Peirce'o rankraščių. Kai jam buvo beveik keturiasdešimt, jis parašė knygą apie astronomiją, bet tai buvo jo paskutinė monografija. Daugelį svarbių Peirce'o straipsnių sunku priskirti įprastinėms disciplinoms, juose gausu neologizmų, naujadarų, kuriuos

autorius nuolat keisdavo. Kadangi Peirce'as gyveno iš plunksnos darbų, daugelį jo straipsnio temų nulemdavo ne tik vidinė intelektualinio kelio logika, bet ir finansinės priežastys. Neprabėgus nė dvidešimčiai metų po jo mirties, du žymūs filosofai Harvardo universiteto leidykloje išleido gerai sudarytą ir dažnam naudojimui pritaikytą šešių tomų Peirce'o raštų rinkinį, kurį vienas matematikas vėliau papildė dar dviem tomiais. Šie *Rinktiniai raštai* (*Collected Papers*) tapo autoritetinga jo darbų rinktine. 9 dešimtmetyje buvo sumanytas dar ambicingesnis projektas išleisti 30 tomų chronologinį Peirce'o kūrybos rinkinį, tačiau kol kas pasirodė tik keli tomai, kuriuose surinkta ankstyvoji Peirce'o kūryba. Naudingos kompaktiškos Peirce'o antologijos yra anglų ir įvairiomis romanų kalbomis, o žymiausi jo straipsniai patalpinti internete.

Taigi matome, kad abu semiotikai parašė daugybę naujoviškų, mintį skatinančių darbų, kurie šiandien yra lengvai pasiekiami. Nors Greimui gyvam esant jo veikalai buvo kur kas labiau paplitę nei Peirce'o, Peirce'as lenkia Greimą naujais, solidžiais, jo veiklą reprezentuojančiais leidiniais.

Peirce'o semiotikos pagrindai

Pagrindinės sudedamosios Peirce'o semiotikos dalys grindžiamos jo fenomenologija ar „faneroskopija“, kaip jis kartais tai vadina. Peirce'as, tyrinėdamas reiškinius, išskiria „tris elementarias kategorijas“: *pirmybę*, *antrybę*, *tretybę*. Pirmybės kategorijai priklauso „ypatybės“ arba „panašumai“, antrybės – „esami faktai“, tretybės – „dėsniai“². Peirce'as pateikia tokius pirmybės pavyzdžius kaip „raudonas, kartus, varginantis, kilnus“ – tai grynos ypatybės, potencialūs pojūčiai. Pirmybė, pasak Peirce'o, buvo „pasaulis tą dieną, kai Adomas atvėrė akis, dar prieš suvokdamas

² Charles Sanders Peirce, *Collected Papers* (CP), Cambridge: Harvard UP, 1960, t. 1, p. 418–420.

savo buvimą ir jį įvardydamas – tai yra pradžia, esatis, betarpiškumas, šviežumas, naujumas, nekaltybė, spontaniškumas, laisvumas, ryškumas, jutimas ir netvarumas“.³

Pirmybė yra raktas jusliniam suvokimui tyrinėti, tačiau ją lydi *miglotumas*, išsklidusios ribos ir nepastovumas. Pirmybė kaip ženklas yra netiksli, bet skvarbi, tai trapi, bet gryna esatis – „grynai monadiška jausenos būseną“, kuri griaua bet kokį griežtą sąryšingumą ar atsiminimus, kaip tai daro, pavyzdžiui, ypatybės, nusakančios „laimingumo“ nuojautą, „liūdnas“ spalvas ar muzikos garsus: „tonai yra intuityvių jausenos ypatybių ženklai. Bet geriausias pavyzdys yra kvapai... Kvapai pasižymi stebėtinu gebėjimu užplūsti, tai yra užimti visą suvokimo lauką taip, kad kurį laiką mes gyvename kvapo pasaulyje“⁴.

Peirce'o *antrybė* apima pirmybę, ją papildydama įvykių ir vietinumo, juslinio suvokimo ir patirties matmeniu. Antrybės fenomenai – tai „esami faktai“, „medžiaga, kuri priešinasi“⁵. Antrybei būtinas *pats* ir kitas, pastanga ir pasipriešinimas: „reiškinių įsisąmoninimas, pats būdamas dvipusis, dar turi dvi atmainas, o būtent, veiksmą, kai mūsų atliekamos kitų daiktų modifikacijos yra ryškesnės nei jų atoveiksmis, ir juslinį suvokimą, kuriame jų poveikis mums yra kur kas didesnis, nei mūsų įtaka jiems... Kito, kaip to, kas *nesu*, samprata, tampa mąstymo atspirties tašku. Tai aš vadinu Antrybe“⁶. Pirmybės reiškinių „neapibrėžtumas“ yra kontrastas antrybės fenomenų „šitybei“ (*haecceity*): „Bendrosios savybės esti šiek tiek miglotos ir potencialios. Tačiau kiekvienas atvejis yra visiškai individualus <...> Mes jaučiame, kaip faktai priešinasi mūsų valiai... grynos ypatybės nesipriešina“⁷.

Sukaupdama visų trijų buvimo būdų bruožus, *tretybė* apima įpročius, reguliavimą ir konceptualizaciją. „Trečiąją elementarią

³ Ten pat, p. 357.

⁴ Ten pat, p. 303, 313.

⁵ Ten pat, p. 419.

⁶ Ten pat, p. 324.

⁷ Ten pat, p. 419, plg. p. 405.

reiškinių kategoriją sudaro tai, ką mes vadiname dėsniais; kai apmąstome juos tiktai išoriškai, bet regime abi ekrano puses, vadiname juos mintimis⁸. Tretybė susijusi su mainais ir sutarimu, reikšme ir verte, tikslu ir idealu. Peirce'as išvardija tretybės ir antrybės bruožus, kai jis netiesiogiai apibrėžia buvimo būdą (*mode*), kuri, jo manymu, sunkiausia apibrėžti, t.y. pirmybė: „Pirmybė... eina prieš bet kokią sintezę ir diferenciaciją, joje nėra nei vienovės, nei dalių. Ji negali būti artikuliuotai mąstoma: vos pasireiškusi, ji iškart praranda nekaltybę, nes bet koks teigimas implikuoja kažko kito neigimą. Kai liaujiesi apie ją galvojęs, ji užplūsta!“⁹

Peirce'as taip apibrėžia semiozės procesą: „Ženklas, arba *representamenas*, yra kažkas, kas kam nors tam tikru atžvilgiu ar tam tikru mastu atstoja kažką kita. Jis atkreipia tam tikro asmens dėmesį, t. y. sukuria to asmens sąmonėje ekvivalentišką arba galbūt labiau išplėtotą ženklą. Šitą sukurtąjį ženklą aš vadinu pirmojo ženkleto *interpretante*. Šis ženklas kažką atstoja: tai yra jo *objektas*. Jis atstoja šį objektą ne visais atžvilgiais, bet sąryšyje su tam tikra idėja, kurią kartais vadinu reprezentameno *pamatu*“¹⁰. Interpretantės formuluotė apibrėžia ženklą kaip laikiną ir dinamišką reiškinį, atvirą komunikacijai, o lygia greta įtraukiamas objektas ir jo pamatas sudaro sąlygas tyrinėti problemas, kurias Frege įvardijo kaip santykį tarp prasmės ir reikšmės. Teiginys, kad asmuo, kuris suvokia ženklą, gali generuoti „labiau išplėtotą ženklą“, nurodo ir individo veiklą, ir transformatyvų bei begalinį semiozės pobūdį.

Tris reiškinų kategorijas Peirce'as pritaiko jo išskirtoms sudėtinėms semiozės dalims. Betarpišką objektą jis apibrėžia kaip „objektą ženkle“, kurią konstituoją pats reprezentamenas (plg.

⁸ Ten pat, p. 420.

⁹ Ten pat, p. 357.

¹⁰ Ten pat, t. 2, p. 228, plg. p. 274; plg. taip pat Winfried Nöth, *A Handbook of Semiotics*, Bloomington: Indiana UP, 1995, p. 42–44 ir Thomas A. Sebeok, *Contributions to the Doctrine of Signs*, Lanham: UP of America, 1985, p. 5–10. Citatos vertimas iš: K. Nastopka, *Literatūros semiotika*, Vilnius: Baltos lankos, 2010, p. 64.

pirmybė) mąstomos reprezentacijos pavidalu.¹¹ Betarpiškas vienaragio objektas gali būti mano turima vienaragio samprata. Priešingai, dinaminis objektas yra „objektas, anapus ženklo“ (plg. antrybė), gamtinės, kultūrinės ir individualios realijos, kurios paveikia mano ženklo interpretaciją ir kartais ją nulemia.¹²

Tai, kiek aš kažkada esu susidūręs su laivais, atsilieps mano požiūriui į paveikslą, kuriame vaizduojamas vandenyno laineris. Peirce'as taip pat skiria betarpišką, dinaminę ir galutinę interpretantes.¹³ Betarpiška interpretantė (plg. pirmybė) nusako „poveikį, kurį ženklas daro arba gali daryti protui to nereflektuojant“, dinaminė interpretantė (plg. antrybė) nusako „tiesioginį poveikį, kurį ženklas iš tikrųjų daro jo interpretuotojui... tas poveikis patiriamas kiekviename interpretacijos akte ir kiekvieną kartą yra skirtingas“, galiausiai galutinė interpretantė (plg. tretybė) žymi tai, kas galėtų būti laikoma „tikrąja ženklo interpretacija“, jei prieinamas galutinis požiūris¹⁴.

Pabrėždamas, kad bet koks mąstymas susideda iš juslinių reprezentamenų ir interpretacijų, Peirce'as prieštarauja racionalistinei filosofijai, kuri, remdamasi dekartiškuoju teiginiu, kad protas gali betarpiškai suvokti nematerialias idėjas, iškelia individualią savižiną. Teigdamas tretybės autonomiją, Peirce'as polemizuoja su Locke'o sensualizmu ir su visokio plauko materializmu, įtikinėjantį, kad idėjos tėra suvoktų ypatybių (pirmybė) ir vienatinių patirčių pasekmių (antrybė) sąveikos rezultatas.

Palyginę Peirce'o semiozės apibrėžimą su gerai žinomu pradiniu ženklo modeliu Saussure'o *Bendrosios kalbotyros kurse*, pastebėtume du skirtumus. Pirma, Peirce'o semiozės schema įtraukia objektą, o Saussure'o signifikantas ir signifikatas yra išvedami iš santykių tinklo tarp reprezentamenų ir konkrečios kalbos interpretančių

¹¹ Peirce CP, t. 4, p. 536 ir Charles Sanders Peirce, Victoria Welby, *Semiotic and Signifcs*, Bloomington: Indiana UP, 1977, p. 83; plg. Nöth, p. 43.

¹² Ten pat.

¹³ Peirce, Welby, p. 110–111; plg. Nöth, p. 43–44.

¹⁴ Ten pat.

(betarpiškų ir dinaminių). *Bendrosios kalbotyros kurse* pabrėžiama, kad kalba nėra nomenklatūra ir kad žodis „medis“ negali būti apibrėžiamas tiesiog prilyginant jį stambiam daugiamečiui miško augalui¹⁵, tačiau čia nebandoma sistemiškai tyrinėti būdų, kuriems esant tam tikroje situacijoje užsimezga ryšys tarp kalbėjimo ir objekto. Šiuo atžvilgiu Peirce'o semiozė seka triadiniu „trikampiu“, susiejančiu žodžius su „daiktais“ (plg. Aristotelį, Ivorą Armstrongą Richardsą ir t. t.). Be to, pabrėždamas reprezentameno ir dinaminio objekto vaidmenį, Peirce'as nutolsta nuo radikalalaus idealizmo ir spiritualizmo. Antras aspektas, skiriantis Peirce'ą ne tik nuo Saussure'o, bet ir nuo visų kitų galimų semiozės apibrėžimų, gali būti paaiškintas paties Peirce'o pasitelktu pavyzdžiu. Kai karininkas įsako būriui „gerbti ginklu“, šis pasakymas laikytinas reprezentamenu, kurio objektas yra karininko noras, kad kareiviai paruoštų ginklus, ir kurio interpretantė yra „nukreipti ginklus kaip įsakyta“ (įskaitant ir kareivių paklusimą¹⁶). Kaip ir daugelyje Peirce'o pavyzdžių, interpretantė yra rezultatas, veikimas pasaulyje, reagavimas į ženklą, o ne vien inteligibili pasakymo vertė. Interpretantė parodo pragmatinį Peirce'o semiotikos pobūdį.

Peirce'as pritaiko pradinį pirmybės, antrybės, tretybės trio generuodamas kitas tris triadas¹⁷: „Ženkilai yra skirstomi pagal tris trichotomijas. Pirma, pagal tai, ar ženklas pats savaime yra gryna ypatybė, dabar esanti, ar bendrasis dėsnis; antra, pagal tai, ar ženklo santykis su savo objektu pagrįstas tam tikrais, tam ženklui būdingais bruožais, ar pagal buvimo santykį su tuo objektu, ar pagal jo santykį su interpretante; trečia, pagal tai, ar interpretantė pateikia jį kaip galimybės ženklą, ar kaip fakto ženklą, ar kaip proto ženklą“¹⁸. Kaip ir anksčiau, antroji ir trečioji klasė įtraukia prieš tai einančias.

¹⁵ Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics*, New York: Philosophical Library, 1959, p. 65.

¹⁶ Peirce CP, t. 5, p. 473.

¹⁷ Ten pat, t. 2, p. 234–263, plg. Nöth, p. 44–45.

¹⁸ Ten pat, t. 2, p. 243.

„Triadinių santykių raiška“, arba esami faktai, sukėlė daugiausia diskusijų bandant pritaikyti Peirce'o ženklų trichotomiją, grindžiamą atitinkamu jų pamato pobūdžiu (plg. antrybė). *Ikona* nurodo objektą pagal jo vidines ypatybes, *indeksas* žymi „ženklą, nurodantį objektą, apibūdinamą pagal požymį, realiai susijusį su tuo objektu“, *symbolis* yra „ženklas, kuris nurodo objektą, apibūdinamą pagal dėsni, paprastai susijusį su bendrosiomis idėjomis“¹⁹.

Žinoma, čia pateikėme supaprastintą Peirce'o semiotikos idėjų eskizą. Beje, šios idėjos sudaro tik dalį jo bendresnių tekstų apie filosofiją ir mokslą. Paprastumo keliuėjome didaktiniais tikslais, siekdami kuo aiškiau pristatyti sudėtingų Peirce'o idėjų panoramą, juolab kad Peirce'o idėjos, laikui bėgant, daugiau mažiau kisdavo.

1985 m. išėjusi Iris Smith studija apie Antonino Artaud teatro teoriją parodo Peirce'o semiotikos taikymo literatūros srityje galimybes. Ir XX a. pradžios dramaturgas, ir semiotikas siekia įveikti dekartiškąjį dualizmą, susiedami materialius, kūniškus procesus ir nematerialias jėgas ir vertes. Panašiai kaip pragmatikas Peirce'as, modernistas Artaud pabrėžia kinetinių meninės kūrybos ir patirties pobūdį priešpriešindamas jį klasikiniam kontempliatyvaus sąstingio idealui. „Žiaurumo teatras“ reikalauja dramatiško veiksmo indeksalumo: atmesdamas gryną išmonę, Artaud iškelia siužeto, pagrįsto aktualiais visuomenės įvykiais, svarbą, kaip, pavyzdžiui, jo 1935 m. drama *Les Cenci* parodo Renesanso epochos katalikiškos šeimos žiaurumus.

Kita vertus, Smith teigia, kad „Žiaurumo teatras“ supaprastina ir iškreipia dramatinius procesus. Artaud veikale *Teatras ir jo ant-rininkas* pasisakoma prieš šedevrų statymą – esą, kanoniškumas paralyžiuoja spektaklį, sukausto ir aktorių, ir publikos kūrybiškumą. Smith pasitelkia pirsiskąją interpretantę ir ženklų plėtotę norėdama parodyti, kad semiozė visada lieka dinamiška ir atvira, o režisierius, aktoriai ir žiūrovai gali atverti naujas plotmes kanoniškame repertuare – juk šedevras dažnai apibrėžiamas kaip

¹⁹ Ten pat, p. 247–249.

kūrinys, kuriame kiekviena karta atskleidžia vis naują reikšmę. Smith manymu, Artaud estetika yra pernelyg idealistinė, iškraipanti tikrąją teatro hermeneutiką ir redukuojanti dinamišką triadą į paprastesnę, statišką diadą, kurioje teatrinis reprezentamenas su interpretante susiejamas labai jau tiesiogiai. Taigi „Žiaurumo teatras“ utopiškai įsivaizduoja publiką kaip vieną kūną. Smith, priešingai, tvirtina, kad Peirce'o dinaminė interpretantė tinkamai perteikia žiūrovų santykio su spektakliu įvairovę. Artaud optimistiškai įsivaizduoja, kad vienintelė jo spektaklio reikšmė bus akivaizdi betarpiškai publikos reakcijai. Smith, savo ruožtu, pabrėžia skirtumą tarp dinaminės ir galutinės interpretantės, parodo, kad teatro žiūrovų to paties kūrinio interpretacijos, laikui einant, keičiasi ir vystosi. Artaud trokšta absoliutaus ikoniškumo, kuris, jo manymu, turėtų padėti pasiekti tikrą dramatišką išgyvenimą, taigi sudėtingoje semiozės dinamikoje jis ignoroja platonišką betarpiško objekto išaukštinimą.

Dvi semiotikos: panašūs ir skirtingi išeities taškai

Bendrosios Greimo ir Peirce'o nuostatos pakankamai akivaizdžios, dėl to galima sakyti, kad abu semiotikai atstovauja skirtingoms bendro tyrinėjimo, vadinamo semiotika, kryptims. Abi doktrinos siekia aprašyti pamatinius viso žmogiškųjų reiškinių spektro aspektus, tyrinėdamos ženklus, reikšmę, žmogaus veiklą, individualias ir kolektyvines instancijas. Naudodamiesi veikiau kokybiniu nei kiekybiniu tyrimo metodu, abu mąstytojai paverčia semiotiką humanistine proza, kuriai svarbiau yra konceptualizavimas nei formalizavimas, t.y. jie nepateikia tiesioginių skaičiavimų ar simbolių formulių kaip grynojoje matematikoje arba formalioje logikoje. Tuo pat metu abi priegigos išlaiko sąlyginai formalią perspektyvą ta prasme, kad jos nesiremia nei psichologija, nei sociologija. Peirce'o ir Greimo semiotikos vystėsi, mąstytojai

plėtojo savo samprotavimus vėlesniuose darbuose, tikslino mintį, suteikdami jai naujų spalvų ir pratęsdami ją vis kitokiame kontekste. Nei vienas, nei kitas nesiribojo vien semiotika, abu rašė ir kitomis temomis: Peirce'ą domino logika, matematika, istorija, o Greimą – kalbotyra, šiuolaikinė kultūra bei visuomenė.

Abi semiotikos kritiškai permąsto racionalistines Švietimo epochos nuostatas. Greimo komunikacinės kompetencijos ir sąkymo sutarties sampratos dekonstruoja standartinį supratimą, kuriuo rėmėsi daugelis tyrinėjimų – nuo bendrosios gramatikos iki informacijos teorijos.²⁰ Kalbėjimą moduliuoja intersubjektiniai ir socialiniai santykiai, kurie apskritai yra mainų sąlyga ir kurių dinamika gali reikšmingai keistis laike. Komunikacijos, kaip bet kokio žmonių bendravimo, siekis yra ne tik perduoti mintis, bet taip pat pakeisti kito įsitikinimus ir elgesį. Kalbantieji ne tik išreiškia save, bet siekia manipuluoti kitais ir juos gundyti. Peirce'o semiozės idėjos sukėlė perversmą sąvokų argumentavimo teorijoje ir pasiūlė alternatyvą dekartiškajam dualizmui. Paveiktas jurisprudencijos ir šiuolaikinės sociologijos perspektyvų, radikalusis Peirce'o semiotikos pragmatizmas permąsto tokias pagrindines filosofines sąvokas kaip reikšmė, esmė, idealas.

Tuo pat metu matyti ryškūs abiejų semiotikų skirtumai. Ko gero, tai akivaizdžiausia Greimo semiotikos „klasikiniame“ ar „standartiniame“ modelyje (iki 9 dešimtmečio vidurio), kur skiriamas ypatingas dėmesys naratyvumui ir žmogaus veiklai, tuo metu, kai Peirce'o mokymas koncentravosi į juslinio suvokimo ir sąvokų argumentavimo problemas. Greimas apskritai laikosi nominalistinio požiūrio, o Peirce'as kartais kalba kaip realistas. Greimas dažnai pateikia kalbos arba kalbų pavyzdžius, o Peirce'as itin atidus logikai ir tiksliesiems mokslams. Kalbant iš esmės, Greimo semiotika siekia pasiūlyti humanitariniams mokslams tyrinėjimo metodą ir sąvokas. Jis ir jo grupės tyrėjai pritaikė šį me-

²⁰ Algirdas Julien Greimas, Joseph Courtés, „The Cognitive Dimension of Narrative Discourse“, *New Literary History*, 1976, Nr. 7 (3), p. 433–447.

todą folkloro ir mitologijos, architektūros ir urbanistinių tyrimų, muzikologijos, kinėzės, kalbotyros, literatūros kritikos, politinių mokslų, filosofijos, meno istorijos ir rinkodaros srityse. Greimas vengė veltis į pagrindinių filosofinių klausimų svarstymą, užtat siekė paversti semiotiką moksliniu projektu, kuriuo galėtų pasinaudoti kiekvienas mokslininkas humanitaras, nesvarbu, kokie jo filosofiniai (religiniai ar politiniai) įsitikinimai. Greimo semiotika siūlo teorijos ir praktikos sambūvį, teigdama, kad jos turi eiti koja kojon, turtindamos ir tikrindamos viena kitą, nes viena be kitos pasiklystų.

Peirce'o semiotika, priešingai, teikia pirmenybę filosofiniams klausimams, pasitelkdama ženklų teoriją idealizmo, sensualizmo, materializmo ir racionalistinės filosofijos kritikai. Po karo pasirodę Peirce'o straipsniai apie muziką, literatūrą ir meną siekė veikiau filosofškai apmąstyti šių sričių problemas, o ne pateikti muzikinių kompozicijų, literatūros tekstų, plastinio meno analizes ar aprašymus, kurie pastūmėtų spartesnę Peirce'o semiotikos raidą. Peirce'o semiotika labiau koncentravosi į teorines studijas nei teorijos taikymą, taip išvengdama pavojingo iliustratyvumo, nepasakancio nieko nauja ir neįvedančio platesnio teorinio konteksto. Būtų sunku rasti panašumų tarp Peirce'o tyrinėjimų ir Greimo knygos, kurioje jis plėtoja naujus semiotinius modelius nagrinėdamas Maupassant'o novelę, ar Paryžiaus semiotikų straipsnių rinkinio, kuriame aptariamas mokslinis diskursas, ar Denis Bertrand'o vadovėlio, kur jis pateikia puokštę semiotikos sąvokų ir metodų, panaudodamas juos literatūros tekstų analizei²¹. Nieko keisto, juk šios semiotikos išaugo iš skirtingų tradicijų: Greimo semiotika – iš kalbotyros ir antropologijos, o Peirce'o semiotikos šaltinis – metafizika ir logika.

²¹ Algirdas Julien Greimas, *Maupassant. La sémiotique du texte: exercices pratiques*, Paris: Seuil, 1976; Algirdas Julien Greimas, Eric Landowski (eds.), *Introduction à l'analyse du discours en sciences sociales*, Paris: Hachette, 1979; Denis Bertrand, *Précis de sémiotique littéraire*, Paris: Nathan, 2000.

Dviejų semiotikų sambūvio būdai

Retai pasitaiko, kad uolūs Peirce'o semiotikos puoselėtojai plačiau komentuotų ir Greimą. Greimas, deja, nepakankamai pažįstamas anglofonams semiotikams. Jų tyrinėjimai, bent iki pastarųjų dviejų dešimtmečių, daugiausia remiasi Peirce'u. Kita vertus, Paryžiaus mokyklos semiotikai yra aptarinėję Peirce'ą. Galima išskirti tris šio pokalbio su amerikine semiotika etapus: prologą, pagrindinį etapą ir nūdienos situaciją.

Prologas ir kontekstas

1969 m. sausio 21 d. Paryžiuje buvo oficialiai įkurta Tarptautinė semiotinių tyrimų asociacija (*International Association for Semiotic Studies* – IASS). Kai kurie iškilūs intelektualai, glaudžiai susiję su semiotine Prancūzijos aplinka, vadino Peirce'ą semiotikos pradininku. Pirmiausia čia derėtų prisiminti Romaną Jakobsoną. Be jo prestižo, idėjų ir nenuilstamo bendravimo su kolegomis, beje, ir su Greimu, semiotika nebūtų pripažinta kaip prasminga intelektualinė veikla, turinti solidžius institucinius pamatus. Jakobsonas, be abejo, buvo vienas iš įtakingiausių Greimo intelektualinių mokytojų, tai patvirtino ir pats Greimas²².

Nors Peirce'u Jakobsonas susidomėjo jau 6 dešimtmečio pradžioje²³, pirmą rimtą straipsnį apie amerikinę semiotiką jis parašė 1965 metais. Straipsnis vadinosi „Ieškant kalbos esmės“. Jis buvo išverstas į prancūzų kalbą ir pirmą kartą publikuotas solidžiam žurnale *Diogenè*. Semiotika jame pristatoma kaip kalbos ir kal-

²² Greimo laiškas Jakobsonui 1964 rugsėjo 28. Masačusetso technologijos instituto bibliotekos archyvas, Romano Jakobsono fondas, MC 72, serija VIII, dėžė 41, aplankas 49.

²³ Linda R. Waugh, Monique Monville-Burston, „Introduction: The Life, Work, and Influence of Roman Jakobson“, in: *On Language*, Cambridge: Harvard UP, 1990, p. 19.

botyros pamatas, pabrėžiant stoikų, Saussure'o ir ypač – Peirce'o indėlių. Išskleidęs Peirce'o semiozės sampratą ir ikonos, indekso bei simbolio triadą, autorius sistemiškai parodo, kaip ikoniniai signifikanto ir signifikato santykiai (panašumo ir bendrų savybių santykiai) pasireiškia gramatikoje, žodyne, morfologijoje, fonologijoje ir poezijoje, taip sušvelnindamas kalbos arbitralumo postulatą. Vėlesniuose straipsniuose Jakobsonas nušviečia Peirce'o semiozės kaip dinaminio proceso, kuriame ženklo esmė yra jo interpretacija, jo vertimas į kitą ženklą, sampratą.²⁴

Derrida panašiai suvokia Peirce'o semiozę ir laiko amerikiečių mąstytoją savo pirmtaku bei sąjungininku kovoje su metafizika ir ja grindžiama žinojimo bei visuomenės tvarka. 1967 m. išleistoje provokuojančioje knygoje *De la grammatologie* Derrida tvirtina, kad aprašydamas ženklo veiklą kaip kelią tarp dviejų semiotinių esybių – nuo reprezentameno prie interpretantės, Peirce'as įvykdo transcendentalinio signifikato dekonstrukciją.²⁵ Derrida manymu, Peirce'o semiozė neigia galimybę nujauti idėjas nematerialiu pavidalu, išvengiant kintančio ženklų laikiškumo ir juslingumo. Šitaip sugriaunamas idealistinės tapatybės pamatas – „savaiminė esatis“.

Beveik tuo pat metu Paulis Ricœuras išdėsto panašų požiūrį į Peirce'o mokymą, gretindamas jį su Greimo *Struktūrinės semantikos* strategija ir priešpriešindamas tokias „imanentines“ ženklo teorijas hermeneutikai, kuri atverianti ženklus jų įvardytam pasauliui. 1966 m. rašytame straipsnyje, perspausdintame *Interpretacijų konflikte* (1969), Ricœuras svarsto Greimo ir Peirce'o prieigas, grindžiamas moksline kalbos analize, priešingai nei humanistinė hermeneutika, iškelianti į pirmą vietą reikšmę ir tekstus.²⁶ Tyrėjai gali rinktis tarp mokslo ir filosofijos, analizės ir sintezės, kalbos ir ženklų uždaro ar atviro. Ši dichotomija įmanoma vien todėl,

²⁴ Ten pat.

²⁵ Jacques Derrida, *Of Grammatology*, Baltimore: The Johns Hopkins UP, 1976, p. 49.

²⁶ Paul Ricœur, „Le problème du double-sens comme problème herméneutique et comme problème sémantique“, in: *Le conflit des interprétations*, Paris: Seuil, 1969, p. 64–79.

kad Ricœuro straipsnyje ignoruojamos Greimo atliktos skaitymo, reikšmės ir interpretacijos analizės, pavyzdžiui, *Struktūrinės semantikos* skyrius apie izotopiją²⁷, o taip pat neatsižvelgiama į pamatinį „objekto“ vaidmenį Peirce'o aprašytoje semiozėje. Po ketverių metų Ricœuras priešpriešins vieną kitai Greimo ir Peirce'o nuostatas semiozės ir reikšmės atžvilgiu.²⁸ Pasak jo, drauge su Lévi-Straussu ir Barthes'u Greimas siūlo naratyvinę analizę, pagrįstą grynai formaliomis lingvistinėmis procedūromis, ir todėl nepajėgias užčiuopti reikšmės, o amerikinės semiotikos pateikta interpretantės ir interpretacijos samprata sutvirtinanti egzegezės pamatus.

Standartinis modelis

7 dešimtmečio gale kilęs prancūzų semiotikų susidomėjimas Peirce'u gana greit atslūgo. Vėlesnius du dešimtmečius Greimas ir jo grupė arba tylomis apeidavo amerikiečių semiotiko darbus, arba laikė juos nesvarbiais, o kartais diskusijose atvirai deklaruodavo jų klaidingumą. Veidrodinis šitokio nepaisymo ir priešiškuomo atspindys buvo Peirce'o semiotikos šalininkų atsakas. Daugelis jų atmetė europinę semiotiką *en bloc*, prikabindami jai „sosiūrizmo“ etiketę ir dažnai prišliedami prie jos struktūralizmą ir poststruktūralizmą. Tokie kritikai retai kalba apie Greimo semiotiką.

Greimo semiotikos tekstuose apie Peirce'ą beveik neužsimenama. Išimtį sudaro Greimo ir Courtéso žodynas, kuriame Peirce'as minimas tris kartus, apibrėžiant jo terminus ikona, indeksas ir simbolis.²⁹ Glaustas triados aprašymas palydimas išvada: „Laikan-

²⁷ Algirdas Julius Greimas, *Struktūrinė semantika*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 107–144.

²⁸ Paul Ricœur, „Qu'est-ce qu'un texte? Expliquer et comprendre“, in: *Hermeneutik und Dialektik. Aufsätze*, vol. 2, *Sprache und Logik*, Tübingen: Mohr, 1970, p. 181–200.

²⁹ Algirdas Julien Greimas, Joseph Courtés, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris: Hachette, 1979. „Iconicité“, p. 177. „Indice“, p. 186. „Symbole“, p. 373.

tis mūsų požiūrio <...>, kad semiotikos operacijos yra veiksmingos tik tada, kai analizė įtraukia tai, kas yra šiapus ar anapus ženklo, siūloma klasifikacija, nors ir įmanoma, neatrodo itin įdomi³⁰.

Greimo ankstyvieji leksikologiniai tyrimai paskatino jį atmesti metodologiją, apsiribojančią žodžiu. Greimas išskyrė tokius vienetus ir schemas kaip semantinės kategorijos, elementarioji reikšmės struktūra, izotopija, aktantinė schema, kurių sąveika baigiasi generuojamais ženklais. Artimas Greimo bendradarbis Jeanas Claude'as Coquet pritarė Peirce'o nušalinimui pateikdamas tokius argumentus: „Priešingai semiotikai, kurią įkvėpė amerikiečių logiko Peirce'o darbai <...> Paryžiaus mokykla neteikia daug reikšmės „ženkliui“, jo klasifikacijoms ir algebrinei kombinatorikai. <...> Mūsų projektas yra kitoks: jis siekia aprašyti tinklus, kurie įtraukia ženklus ir neženklus. <...> Ženklas yra tik sistemos padarinys.“³¹

Kita proga Greimas kiek kitaip aiškino tai, kodėl jis laikosi atokiai nuo Peirce'o semiotikos. 1983 m. surengtoje konferencijoje Solomonas Marcusas jo paklausė: „Ar manote, kad šiandien tikslinga jus lyginti su Peirce'o koncepcijomis ir jų šiuolaikinėmis atmainomis?“ Greimas atsakė: „Mano nuomone, šis *œuvre* yra labai chaotiškas, istorine prasme atgyvenęs ir ketinantis apžioti visas sritis. Į klausimą, ko vertas palyginimas su Peirce'o idėjomis, atsakyčiau, kad būtų pavojinga įvesti šias sąvokas į mūsų plėtojamą semiotinę teoriją“³². Atrodo, kad pagrindinis tokio atmetimo akstinas – būgštavimas, kad chaotiška Peirce'o semiotika nesugriautų to, ką Greimas laikė standartinės Paryžiaus semiotikos pamatu – griežtą konstrukciją, viena kitą apibrėžiančias sąvokas, sąlyginį struktūrinių komponentų homogeniškumą.

³⁰ Ten pat, p. 177.

³¹ Jean-Claude Coquet, „4–14 août 1983, *Sémiotique. A partir et autour de l'œuvre d'A. J. Greimas*, Cerisy“, *Actes sémiotiques. Bulletin*, 1983 dec., Nr. 6 (28), p. 54–56.

³² Algirdas Julien Greimas, „Postulats, méthodes et enjeux: Algirdas J. Greimas mis à la question“, in: *La sémiotique en jeu. A partir et autour de l'œuvre d'A. J. Greimas*, Amsterdam: Benjamins, 1987, p. 310.

Tuo pat metu Peirce'o semiotikos šalininkai lygino amerikine semiotiką su Saussure'o vizija, teigdami, kad dinaminis ir triadinis požiūris į semiozę yra kur kas pranašesnis už garsiojo kalbininko statiškas ir binarines formuluotes, o taip pat, kad Peirce'o semiotika apima visus reiškinius, o sosiūrininkai arba apsiriboja kalba, arba neteisėtai taiko savo lingvistinius modelius nekalbiniam reiškiniams.

Iš tikrųjų Greimas nuo pat pradžių suvokė semiotiką kaip apimančią neverbalinius reiškinius ir skatino kitų nei kalbotyra sričių specialistus jungtis prie jo tyrimų grupės, kad jie padėtų plėtoti semiotikos teoriją ir metodus. Greimas vadovavo kolektyviniam gestikuliacijos, proksemikos ir kinėzės tyrimui ir paskelbė reikšmingą straipsnį, kuriame šios temos buvo susietos su platesniu žmogaus veiklos pasaulyje ir akistatoje su kitais subjektais kontekstu³³. Greimo paveikti tokie muzikologai kaip Eero Tarasti, Costin Miereanu ėmė plėtoti muzikos semiotiką. Jis taip pat įsteigė grupę, kuri tyrinėjo plastinius menus (Abrahamas Zemszas, Jeanas Marie Flochas, Felixas Thürlemannas). Ankstyvuojų veiklos periodu Greimas išspausdino įtakingą straipsnį apie erdvės semiotiką, skirtą architektūros ir urbanistikos problemoms, o taip pat pritraukė į savo grupę talentingų architektų (Alainą Renier ir Manarą Hammadą), komunikacijos, kompiuterinių sistemų ir filosofijos specialistų (Pierre'ą Boudoną ir Madeleine'ą Arnold). Greimo studentai dalyvavo plėtojant kompiuterinį architektūros modeliavimą. Tai buvo itin aktualu laikotarpiu, kai vyriausybė projektavo naujas miesto teritorijas, kuriose turėjo iškilti gyvenamieji daugiaaukščiai. Paryžiaus semiotikai daug prisidėjo, kad suderintų bendruomenės interesus ir aplinką, siekė, kad technologiniuose, biurokratinuose, buhalteriniuose vyksmuose nenukentėtų gyvenimo kokybė.

Koks yra Europos kalbininkų ir semiotikų požiūris į kalbos ir neverbalinės patirties santykį? Saussure'o *Bendrosios kalbotyros kursas* nagrinėja tik dalį temų, kurias Ženevos universiteto profe-

³³ Algirdas Julien Greimas (ed.), *Pratiques et langages gestuels*, in: *Langages*, 1968, Nr. 10.

sorius ketino apžvelgti savo kurse. Pavyzdžiui, šiame veikale nėra atidžiau tyrinėjami santykiai tarp kalbėjimo ir neverbalinių praktikų bei gyvenamosios aplinkos.³⁴ Benveniste'as užsimojo susieti struktūrinę kalbotyrą su analitine filosofija: pasak jo, sosiūriškoji ženklo samprata priklauso „semiologiniam“ kalbos matmeniui, o kalbos vartojimas komunikacinėse situacijose sudaro jos „semantinį“ matmenį, įtraukiantį referenciją.³⁵ Savo ruožtu Greimas skyrė dvi pagrindines semiotikos tyrinėjamų objektų sritis: natūraliąsias kalbas ir natūralųjį (neverbalinį) pasaulį. Kiekvieną šių sričių apibūdina jai būdingas praktikų, santykių ir sąveikų tinklas.³⁶ Lyginamoji analizė galėtų tirti vizualinį ir taktilinį objekto ar praktinės veiklos suvokimą, tyrinėti kalbinį to paties objekto ar praktikos įvardijimą, o vėliau palyginti abiejų analizių rezultatus.

Greimo semiotika kūrė savo metodologiją kaip priešpriešą istoricistiniam požiūriui, kuris vyravo Prancūzijoje tradiciniuose literatūros tyrinėjimuose, o taip pat kaip opoziciją marksizmui, kuris tuo metu Paryžiuje buvo labai įtakingas. Greimo monografijoje *Maupassant* analizuojama novelė, kurios veiksmas vyksta 1870-aisiais – Prancūzijos–Prūsijos karo ir Paryžiaus komunos metais. Nors atvirai nediskutuojamos, bet numanomos, problemos, susijusios su šiuo istoriniu konfliktu ir šiuolaikine socialine dinamika.³⁷ Tačiau apskritai Paryžiaus semiotika propaguoja tokią semiotiką, kuri analizuoja reikšminę visumą, o ne siaurus komunikacijos aspektus.

Postandartinė semiotika

Trys tarpusavyje susiję poslinkiai Greimo semiotikoje, papildę „standartinį modelį“, pastebimai pakeitė jos santykį su Peirce'o

³⁴ Saussure, *Course*, p. 65.

³⁵ Émile Benveniste, „Sémiologie de la langue“, in: Ibidem, *Problèmes de linguistique général*, vol. 2. Paris: Gallimard, 1974, p. 43–66.

³⁶ Greimas, Courtés, *Sémiotique*, „Sémiotique“, A, §1–4.

³⁷ Greimas, *Maupassant*.

semiotika: tai dėmesio perkėlimas į sakymo problematiką, fenomenologinis posūkis ir vizualinės semiotikos, o taip pat objektų ir [socialinių] praktikų semiotikos iškilimas. Klasikinė semiotika daugiausia domėjosi objektu (diskursu, atvaizdu, kompozicija ir t. t.) kaip produktu – tuo, ką kalbininkai vadina „pasakymu“, o postandartinė Paryžiaus semiotika didesnę dėmesį skyrė sakymui, semiozei kaip signifikacijos aktui ir elgsenai specifiniuose komunikaciniuose kontekstuose. Šiuolaikinė Paryžiaus semiotika, analizuodama reklamą, žinoma, tyrinėja sukurtuosius vaizdinius, bet pirmiausia jai rūpi semiotinės praktikos, strategijos ir lūžio momentai, veikiantys kampanijos kūrybinius ir komunikacinius procesus nuo koncepcijos sukūrimo iki jos įgyvendinimo.³⁸ Semiotika toliau analizuoja prekes ir meno dirbinius, tačiau taip pat tyrinėja tokias aplinkas kaip mažmeninės prekybos taškai ir muziejai, kad ištirtų subjektų erdvinius santykius, vartotojų praktikas, jų prasmingą patirtį, o taip pat būdus, kuriais prekių išdėstymas ir logistika dalyvauja mainuose.³⁹

Antra, 9 dešimtmetyje Greimo semiotika atliko fenomenologinį posūkį. Atsisirdamos nuo Husserlio ir Merleau-Ponty, tokios studijos kaip Greimo *Apie netobulumą* tyrinėja juslinį suvokimą ir estetiką, įvairių juslių specifiškumą, o taip pat sinesteziją. Imama domėtis, kaip skirtingos juslinės patirtys kuria skirtingus santykius tarp subjekto, objekto ir kitų subjektų.⁴⁰ Tokių aistrų kaip baimė, pavydas, šykštumas ir nostalgija analizė parodė, kaip kūnas patiria ir išreiškia afekto būsenas ir koks yra įvairių medijų poveikis. Pratešdama tradicines stabilių situacijų ir netolydžių procesų analizes, šiuolaikinė semiotika skiria daugiau dėmesio labilioms

³⁸ Jacques Fontanille, *Pratiques sémiotiques*, Paris: PUF, 2008.

³⁹ Isabella Pezzini, Pierluigi Cervelli (eds.), *Scene del consumo: dallo shopping al museo*, Rome: Meltemi, 2006.

⁴⁰ Žr. Algirdas Julien Greimas, *De l'imperfection*, Périgueux: Fanlac, 1987; Jean-Claude Coquet, *La quête du sens. Le langage en question*, Paris: PUF, 1997, *Ibidem*, *Phusis et logos. Une phénoménologie du langage*, Saint-Denis: Presses Universitaires de Vincennes, 2008.

besikuriančioms formoms ir reikšmėms, išryškina laipsniškumą ir tolydumą. Standartinė semiotika naudojami retrospektyvaus žvilgsnio pranašumu, redukuojančiu galimybes į baigtinę sistemą, o naujieji tyrinėjimai iškelia procesualią perspektyvą, aprėpiančią besiskleidžiantį subjekto akiratį, kai subjektas, nors jo žinojimas yra ribotas ir neužtikrintas, veda derybas situacijose, kurių baigties negalima numatyti. Poslinkį nuo klasikinės semiotikos prie pasijų ir estetikos tyrinėjimų galima lyginti su ankstyvojo kognityvizmo transformacija į „įkūnytą kognityvinę“ paradigmą.

Trečia, nors standartinėje semiotikoje dažniausiai buvo tyrinėjamas verbalinis diskursas, pastaraisiais dviem dešimtmečiais tyrimai koncentruojasi į vizualumą, industrinius dizaino objektus ir socialines praktikas.⁴¹ Šiose medijose juslinės formos pasirodo ne taip glaudžiai susijusios su konvencionaliomis reikšmėmis, net jei jos lieka akivaizdžios ir sukelia reikšmingus emocinius atsakus. Estetika, kultūrinė antropologija ir fenomenologija suteikia tyrimui daugiau informacijos nei kalbotyra ar kalbos filosofija.

Dėl šių trijų nepriklausomų poslinkių metodologijoje ir dėmesio pasiskirstyme pastaraisiais dešimtmečiais Paryžiaus semiotika turbūt tapo ne tokia koncentruota, labiau išcentrinė ir heterogeniška. To pasekmė – tam tikrų intelektualinių tradicijų ir figūrų, kurios slėpėsi klasikinės semiotikos klestėjimo laikotarpiu, išnirimas ir vis svarbesnis vaidmuo. Ir intelektualinė, ir institucinė evoliucija nulėmė, kad dalis Paryžiaus semiotikų vėl susidomėjo Peirce'u.

⁴¹ Žr. Pierluigi Basso, Maria Giulia Dondero, *Semiotica della fotografia*, Rimini: Guaraldi, 2006; Anne Beyaert-Geslin, *L'image préoccupée*, Paris: Hermès Lavoisier, 2009, Ibidem, *Sémiotique du design*, Paris: PUF, 2012; Jean-François Bordron, *L'iconicité et ses images. Études sémiotiques*, Paris: PUF, 2011; Stefania Caliandro, *Images d'images*, Paris: L'Harmattan, 2008; Michela Deni, *Oggetti in azione. Semiotica degli oggetti: dalla teoria all'analisi*, Milan: Franco Angeli, 2002; Maria Giulia Dondero, *Fotografare il sacro. Indagini semiotiche*, Roma: Meltemi, 2007; Maria Giulia Dondero, Jacques Fontanille, *Des images à problèmes. Le sens du visuel à l'épreuve de l'image scientifique*, Limoges: Pulim, 2012; Jean-Marie Floch, *Identités visuelles*, Paris: PUF, 1995.

Dėmesys sakymui ir kultūrinėms praktikoms suartina šiuolaikinę Greimo semiotiką su Peirce'o dinaminio semiozės modeliu ir jo aukštinama ženkle veikla. Susidomėjimas fenomenologija ir jusliškumu primena Peirce'o orientavimąsi į filosofiją ir juslinį suvokimą. Iš tiesų Greimo estetiniai svarstymai studijoje *Apie netobulumą* panašūs į Peirce'o bandymus apibrėžti pirmybę. Posūkis į vizualių ir taktilinių objektų analizę primena Peirce'o domėjimąsi fotografija ir koreguoja Paryžiaus semiotikos lingvocentristinį įvaizdį. Paryžiaus semiotikai pasitelkė Peirce'o teoriją pristatydami semiozę⁴², fotografijos⁴³ analizes, diagramų tyrimus⁴⁴ ir nagrinėdami santykius tarp ženklų, reikšmių ir buvimo⁴⁵. Kiti mąstytojai ir semiotikos bendrakeiviai parodė Greimo ir Peirce'o objekto sampratos giminingumą ir pasiūlė sinkretišką, jungtinį modelį, susiejantį Greimo ir Peirce'o semiotikos elementus.⁴⁶

Nauji akiračiai

Du probleminiai laukai, kuriems nei Greimo, nei Peirce'o semiotika neskyrė pakankamai dėmesio ir kurie atveria naujas galimybes būsimam semiotiniam tyrinėjimui, yra istorija ir naujosios medijos. Ir Greimas, ir Peirce'as domėjosi istorija, dalyvavo istoriografinėse savo meto diskusijose reikšdami savo požiūrį ir

⁴² Jacques Fontanille, *The Semiotics of Discourse*, New York: Peter Lang, 2006, p. 8–10.

⁴³ Basso, Dondero, *Semiotica della fotografia*, p. 143–291.

⁴⁴ Maria Giulia Dondero, „Necessity in Works of Art and in Sciences“, in *Semiotics 2011*, Ottawa, 2012.

⁴⁵ Jean-François Bordron, „Pour une théorie catégorielle de la diversité“, *Poetica et analytica*, 1987, Nr. 4, p. 33–45, Ibidem, „Réflexion sur la genèse esthétique du sens“, *Protée*, 1998, Nr. 26 (2), p. 97–104.

⁴⁶ Ellen J. van.Wolde, „Greimas and Peirce. Greimas' Generative Semiotics and Elements from Peirce's Semiotics United into a Generative Explanatory Model“, *Kodikas / Code. Ars Semiotica*, 1986, Nr. 9, p. 331–366, Ibidem, „A Semiotic Analytical Model Proceeding from Peirce's and Greimas' Semiotics“, *Kodikas / Code. Ars Semiotica*, 1987, Nr. 10, p. 195–212.

teikdami pasiūlymus. Abu mąstytojai nubrėžė visuotinės chronologijos metmenis numatydami ateities etapus 20–30 metų į priekį. Tačiau nė vienas iš jų sistemingai neintegravo istorijos į semiotiką. Jurijaus Lotmano darbai šiuo atžvilgiu labiau paveikūs. Tai parodė 2012 m. Prancūzų semiotikos asociacijos suvažiavimas Liège, kurio tema buvo „Semiotika ir diachronija“.

Naujosios informacinės technologijos ir medijos, taip pat ir socialinės medijos padarė revoliucinį poveikį ženklų gyvavimui visuomenėje, pakeitė jų veikimą pasaulyje ir jų santykį su individualia patirtimi. Daug Paryžiaus semiotikų šiuo metu dėsto komunikaciją arba dirba šiame lauke. Eleni Mitropoulou ir Nanta Novello-Paglianti 2011–2012 m. organizavo „Medijų semiotikos“ kūrybines dirbtuves Aukštųjų socialinių mokslų studijų mokykloje (*École des Hautes Études en Sciences Sociales*). Paryžiaus semiotikai tyrinėjo nešiojamųjų kompiuterių technologines inovacijas, o Alessandro Zinna sukūrė semiotinę elektroninės sąsajos (*interface*) teoriją.⁴⁷ Visi šie tyrimai kol kas pradreskia tik paviršiaus lukštą sektoriuje, kuris labai greitai keičiasi. Aktualūs teoriniai straipsniai, grindžiami gausiais konkrečiais tyrimais, galėtų svariai prisidėti prie naujųjų medijų supratimo. Tokie tyrinėjimai sulauktų plataus atgarsio ir sustiprintų semiotikos pozicijas nūdienos intelektualiajame peizaže.

Iš anglų kalbos vertė DALIA KALADINSKIENĖ

Versta iš rankraščio

⁴⁷ Alessandro Zinna, *Le interfacce degli oggetti di scrittura. Teoria del linguaggio e ipertesti*, Rome: Meltemi, 2004; Nelly Giraud „La sémiotique au service de l'objet technique“, Alessandro Zinna, „L'objet et ses interfaces“, in: Jacques Fontanille, Alessandro Zinna (eds.), *Les Objets au quotidien*, Limoges: Pulim, 2005, p. 97–110, 161–192.

Išleido UAB „Baltų lankų“ leidyba
Palangos g. 4, LT-01402 Vilnius
leidykla@baltoslankos.lt
www.baltoslankos.lt

Spausdino Lietuvos edukologijos universiteto
leidykla „Edukologija“
T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius